

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут соціології та медіакомунікацій

Кафедра соціології

До захисту допущено
кафедрою соціології
протокол № ____ від __.12.2025 р.

завідувач кафедри _____ *Ірина КУЗІНА*
(підпис) (ім'я, прізвище)

«__» грудня 2025 р.

Кваліфікаційна робота
здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти
Українська національна ідентичність як конструкт у інформаційно-психологічних операціях
(назва роботи)

Спеціальність (спеціалізація) 054 Соціологія
(код та найменування спеціальності; спеціалізації спеціальності - за наявності)

Освітня програма Соціальні технології
(назва освітньої програми)

Виконавець _____ *Богдан Музика*
(підпис) (ім'я, прізвище)

Науковий керівник _____ *Віра Кутирьова*
(підпис) (ім'я, прізвище)

Харків – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Соціологічний факультет

Кафедра соціології

Рівень вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень) другий (магістерський)

Спеціальність 054 - Соціологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувача кафедри соціології

Людмила СОКУРЯНСЬКА
підпис

“21” травня 2025 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ**

Музика Богдан Володимирович

(прізвище, ім'я, по батькові студента)

1. Тема роботи Українська національна ідентичність як конструкт у інформаційно-психологічних операціях

керівник роботи Кутирьова Віра Ігорівна,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від 29 жовтня 2025 року № 1006-5/4001

2. Строк подання студентом роботи 29 листопада 2025 року

3. Перелік питань, які потрібно розробити

Описати сутність української національної ідентичності як конструкту у інформаційно-психологічних операціях

Дослідити роботи у галузі вивчення інформаційно-психологічних операцій у соціології та суміжних науках

Концептуалізувати та операціоналізувати явища інформаційно-психологічних операцій, національної ідентичності, конструювання національної ідентичності

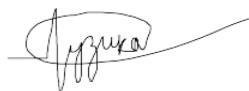
Провести емпіричну апробацію теоретичних висновків в межах авторського емпіричного дослідження

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Здійснити огляд останніх наукових розробок в галузі інформаційно-психологічних операцій в межах соціології та суміжних наук
2	Визначити особливості інформаційно-психологічних операцій як об'єкту соціологічного дослідження
3	Окреслити теоретико-методологічні засади соціологічних досліджень інформаційно-психологічних операцій
4	Концептуалізувати феномен інформаційно-психологічних операцій; проаналізувати новітні соціологічні розробки в галузі тематики ідентичності
5	Концептуалізувати феномени національної ідентичності та її конструювання
6	Операціоналізувати поняття національної ідентичності та інформаційно-психологічної операції
7	Виконати вторинний аналіз емпіричних досліджень інформаційно-психологічних операцій та визначити їх методологічні особливості
8	Розробити та провести авторське емпіричне дослідження за тематикою роботи
9	Прослідкувати закономірності та сформулювати висновки про сутність української національної ідентичності як конструкту у сучасних інформаційно-психологічних операціях

5. Дата видачі завдання 21 травня 2025 року.

Студент

підпис

Богдан Музика

ім'я, прізвище

Керівник роботи

підпис

Віра Кутир'ова

ім'я, прізвище

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНУ ІНФОРМАЦІЙНО- ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ	8
1.1 Інформаційно-психологічні операції як об’єкт наукового дослідження	8
1.2 Теоретико-методологічна проблематика дослідження ІПО: основні категорії та їх соціологічний зміст	12
1.3 Соціологічна реконцептуалізація інформаційно-психологічних операцій... ..	18
Висновки до розділу 1	27
РОЗДІЛ 2 НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ КОНСТРУКТ	29
2.1 Ідентичність та процес її конструювання: модерна соціологічна візія	29
2.2 Національна ідентичність та процеси її конструювання: теоретико- методологічні засади соціологічного аналізу	37
Висновки до розділу 2	44
РОЗДІЛ 3 УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК КОНСТРУКТ У СУЧАСНИХ ОПЕРАЦІЯХ ВПЛИВУ	47
3.1 Операціоналізація основних понять емпіричного дослідження української національної ідентичності як конструкту у операціях впливу	47
3.2 Вторинний аналіз актуальних емпіричних досліджень сучасних операцій впливу Росії проти України	53
3.3 Дослідження символічних значень української національної ідентичності у сучасних операціях впливу на прикладі Війни за Незалежність України	60
Висновки до розділу 3	76
ВИСНОВКИ	78

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	84
ДОДАТКИ.....	91
АНОТАЦІЇ.....	96

ВСТУП

У 2022 році Україна стикнулася з військовою агресією з боку російської федерації, повномасштабною у сенсі впливу на усі сфери суспільного життя, в тому числі інформаційну. Втім, свій інформаційний вплив на Україну росія почала задовго до того, а саме з 2014 року. Також ми можемо вбачати існування довготривалого деструктивного впливу росії на українське суспільство засобами масової комунікації і до вторгнення у Крим та східні області, що несе у собі не тільки безпосередньо загрози військового та політичного характеру, але і докорінно глибшого – культурного, соціального та екзистентного. Цей вплив здійснюється, у тому числі засобами інформаційно-психологічних операцій. Так, за даними окремих досліджень, 20% українців регулярно стикаються з ворожими меседжами в інформаційному просторі [1].

Так само безумовним є факт використання у ході інформаційної війни та окремих інформаційно-психологічних операцій образів та наративів, пов'язаних з українською національною ідентичністю з метою деструктивних впливів як на соціальну структуру суспільства, його політичне та економічне середовища, так і на саму сутність національної ідентичності українців.

Водночас ми звертаємо увагу на факт приналежності феномену інформаційно-психологічних операцій до поля інформаційної безпеки, який є вкрай мультидисциплінарним, з точки зору його вивчення крізь призму багатьох парадигм, дисциплін та наук. Соціологія є однією з таких наук, що має сформувати теоретично узгоджені та емпірично підтверджені висновки, тим самим доповнивши глибину аналізу та утворюючи системну описову картину явища на одному рівні з психологією, політологією, журналістикою та культурологією. Однак для цього необхідно напрацювати комплексне розуміння соціологічного змісту феномену та усунути суперечності існуючих інтерпретацій у випадку їх наявності.

Таким чином, **актуальність** даної роботи полягає у відсутності комплексного соціологічного пояснення феномену інформаційно-психологічних

операцій та невизначеності сутності застосування української національної ідентичності як соціального конструкту у них. Це утворює теоретико-методологічну проблематику всередині соціологічної науки та унеможливорює створення узгодженої та науково обґрунтованої мультидисциплінарної візії інформаційно-психологічних операцій, що призводить до нездатності у побудові стратегії протидії ворожому впливу, що на пряму впливає на національну безпеку України та може призвести до втрати як політичних, так і культурних та наукових надбань української незалежності в умовах «війни на виживання» [2, с. 359; 3, с. 294]. На противагу, обґрунтовані та випробувані «в бойових умовах» стратегії протидії інформаційно-психологічним операціям можуть стати суттєвим інформаційним та академічним капіталом та вкладом України у безпекову архітектуру усіх країн Європи.

Можливості сучасної соціологічної теорії у вивченні означеного феномену та прикладна значущість проблематики дозволяють соціологічно концептуалізувати явище інформаційно-психологічних операцій, дослідити роль української національної ідентичності як конструкту у них та провести емпіричну апробацію теоретичних висновків, що складає **наукову новизну** даної роботи. Одночасно це дозволяє усунути теоретико-методологічні суперечності в означеному полі, сформувані підґрунтя для подальших розробок та використати напрацювання з прикладною метою для зміцнення національної безпеки України.

Тож, **об'єктом** дослідження є інформаційно-психологічні операції. **Предметом** – конструкт української національної ідентичності як елемент інформаційно-психологічних операцій.

Метою нашого дослідження є опис української національної ідентичності як конструкту у сучасних інформаційно-психологічних операціях російсько-української війни.

Відповідно до даної мети в роботі реалізуються такі **завдання**:

- здійснити огляд останніх наукових розробок в галузі інформаційно-психологічних операцій в межах соціології та суміжних наук;

- визначити особливості інформаційно-психологічних операцій як об'єкту соціологічного дослідження;
- окреслити теоретико-методологічні засади соціологічних досліджень інформаційно-психологічних операцій;
- концептуалізувати феномен інформаційно-психологічних операцій;
- проаналізувати новітні соціологічні розробки в галузі тематики ідентичності;
- концептуалізувати феномени національної ідентичності та її конструювання;
- операціоналізувати поняття національної ідентичності та інформаційно-психологічної операції;
- виконати вторинний аналіз емпіричних досліджень інформаційно-психологічних операцій та визначити їх методологічні особливості;
- розробити та провести авторське емпіричне дослідження за тематикою роботи;
- прослідкувати закономірності та сформулювати відповідні висновки.

Теоретико-методологічною базою роботи були обрані: соціальний конструктивізм П. Бергера та Т. Лукмана; комунікативний підхід С. Голла; концепція аномії Е. Дюркгайма; теорія суспільства ризику У. Бека; дослідження пропаганди Г. Лассвела; концепція габітусу П. Бурд'є; концепція символічного значення практик С. Голла; теорія нації та націоналізму Е. Сміта; концепція політик ідентичності О. Філіппової; дослідження репрезентації ідентичності С. Голла; конструктивістські теорії Р. Бруйберкера, Б. Андерсона.

Емпіричною базою роботи є дослідження Онковича А. «Соцмережа Фейсбук та інформаційно-психологічні операції», звіт Центру з питань захисту цивільного населення в умовах конфлікту «Коли слова стали зброєю»: безпрецедентні ризики для цивільного населення через поширення дезінформації в Україні» та дослідження маніпулятивних Telegram-каналів, виконане інтернет-виданням Texty. Також виконано авторське дослідження

повідомлень Telegram-каналів, що поширювались в процесі верифікованих інформаційно-психологічних операцій, методом контент-аналізу.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, двох додатків та списку використаних джерел (63 джерела); об'єм роботи – 83 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНУ ІНФОРМАЦІЙНО- ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

1.1 Інформаційно-психологічні операції як об'єкт наукового дослідження

Інформаційно-психологічні операції (ІПО), через темпи розвитку технологій, а також через культурні та історичні причини, стали об'єктом дослідження української соціологічної науки не так давно. Попри існування ІПО як методу інформаційного впливу на сили противника, за окремими згадками, з XVIII сторіччя [4], проблема, а відповідно і пошук її вирішення, набули критичного значення лише з початком активної військової агресії росії проти України, початком якої визнане 19 лютого 2014 року. Це зумовлено не лише збігом гарячої фази агресії РФ з інтенсивним розвитком цифрових технологій, що вкрай активно застосовуються у інформаційно-психологічних операціях [5], але і з форматом цієї агресії, а саме гібридною війною, значну роль у якій деякі дослідники відводять саме психологічному впливу та ІПО як інструменту його реалізації [6, с. 8-9]. Загальний світовий досвід також є досить свіжим, з огляду на значне поширення феномену лише у часи популяризації соціальних мереж та інтернет-ЗМІ, хоч, безумовно, він існував з часів, коли інформація та процеси її продукування і поширення почали використовуватись як інструменти ведення війни чи впливу на противника у тому чи іншому вигляді.

У наявних західних дослідженнях ІПО означають загальноприйнятим терміном «PsyOps» і визначають як «сплановані дії, спрямовані на дезінформування та формування думки певної групи людей» або ж, згідно з класифікацією НАТО, як «заплановані заходи з використанням методів комунікації та інших засобів, спрямованих на визначену аудиторію, з метою впливати на їхнє сприйняття, ставлення та поведінку, для досягнення політичних і військових цілей» [7, с. 353]. Такі визначення доволі точно відображають сутність ІПО, хоч, водночас і не є суто соціологічними. В межах нашого дослідження ці терміни можна використати для означення головних категорій та

концепцій на яких ґрунтується поняття інформаційно-психологічної операції та для простеження відповідностей у розумінні сутності явища між дисциплінами, що його досліджують. Так, центральними поняттями IPO, згідно з вищезгаданим, є «дезінформація», «комунікації», «сприйняття», «поведінка». Усі з цих явищ детально й окремо досліджуються соціологічною наукою, тож ми можемо очікувати не тільки на послідовне теоретико-методологічне конструювання концепції інформаційно-психологічних операцій через наявний доробок, але й описання їх через класичні та синтетичні соціологічні теорії, використані для детальної концептуалізації та операціоналізації IPO у відповідних роботах. Але, оскільки, ці визначення характерні саме для західних дослідників, ми окремо звернемо детальну увагу на вітчизняний досвід у вивченні феномену.

Для українського контексту та, відповідно, українських досліджень більш притаманною є назва саме «інформаційно-психологічні операції». Водночас єдиного усталеного визначення цей феномен у соціологічному середовищі не встиг набути. Так, до прикладу О. К. Юдін з колегами у роботі «Інформаційно-психологічна війна та технології соціального інжинірингу» визначає IPO як «стихійне, некваліфіковане використання засобів поширення інформаційних потоків даних та механізмів соціально-психологічного впливу одними людьми проти інших людей» [8, с. 131]. Варто зауважити, що таке визначення, як відмічають дослідники, є більш «побутовим» і в ньому підкреслюється перш за все використання технологій впливу на людей і суспільство через застосування інформації та ресурсів. Водночас у цій же роботі надається альтернативне, «класичне», розуміння IPO: «діяльність спеціальних органів однієї держави, що здійснюють психологічний вплив на цивільне населення і (або) на військовослужбовців іншої держави заради досягнення своїх політичних, економічних, а також чисто воєнних цілей» [Там само, с. 130]. В ході дослідження науковці вдаються до дослідження методів соціального інжинірингу IPO через теорії К. Митника та В. П. Шейнова. Такий фокус відображає для нас один з аспектів соціологічного дослідження феномену, а саме як явища прикладного

застосування дисципліни соціального інжинірингу. Однак, водночас у самому визначенні акценти зміщені до психологічної науки й роль соціального у явищі не є описаною загалом і нівелюється до мікропроцесів на індивідуальному рівні.

У монографії «Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання» використовується найбільш всеохоплююче визначення ІПО – «акція, спрямована на вплив на інформацію та інформаційні системи супротивника» [9, с. 12]. Попри таке широке означення, у роботі постулюється соціальний вплив, як один з основних компонентів таких операцій. Для концептуалізації та операціоналізації феномену автором використовується теорія медіакомунікацій Г. Лассвела, а саме модель трансмісії комунікацій та динамічна соціальна теорія впливу. Така оптика цікава перш за все тим, що дійсно соціологічною, а також тим, що запропоновані теорії і підходи дозволяють розробити повний апарат (включно з математичним апаратом прорахунку впливу) емпіричного дослідження феномену на мікросоціальному рівні.

У магістерській роботі журналістки Мельник Тетяни особлива увага приділяється аналізу ІПО крізь призму соціологічно-філософських робіт А. Тоффлера. Так, дослідниця приходять до цілком соціологічного висновку про те, що інформаційно-психологічні операції є продуктом інформаційної ери суспільства, у якому інформація стає основним ресурсом та інструментом впливу [10]. Тут варто зазначити, що ІПО існували впродовж усієї історії воєн, тому доречніше буде казати про набуття ними саме найбільшої значущості як військового інструменту та інструменту впливу на політичні та соціальні процеси загалом у «третій хвилі» за А. Тоффлером, але не про появу у цей період. Водночас запропонована оптика, на нашу думку, є вкрай доречною, адже ІПО можна описати не тільки як особливий вид впливу, що притаманно вагомий у «третій хвилі», але і як особливий вид реконверсії інформації, яку контролюють та поширюють з визначеною метою і яка протікає через канали комунікації, впливаючи на символічну економіку, яку А. Тоффлер описує в контексті інформаційних монополій, як реальної загрози владі в епоху коли мережі переважають традиційну економіку [11, с. 127-137]. Загалом, наразі ІПО

відіграють ключову роль у конфліктах та тісно увійшли в повсякденність людини, що підтверджує їх значний вплив на соціальні процеси.

А у роботі на тему ролі інформаційних операцій у соціально-політичних комунікаціях Денисовець І. В. визначає ІПО як такі, що впливають на свідомість і поведінку людини через застосування інформації, організованої у певний спосіб, через використання інформаційних технологій для досягнення заздалегідь визначеної мети [12, с. 12]. Найбільш цікавим з точки зору категорії, тут є використання словосполучення «інформація, організована у певний спосіб», що напряду корелює з дотичними до найпоширенішого визначення (PsyOps) дезінформацією та сприйняттям. Доволі поширеними в ІПО є методи фейкових новин чи маніпулятивних прийомів, що не є нічим іншим як реструктурованою у певний спосіб інформацією, через що вона набуває інших значень і здатна змінити конотативне її сприйняття. Водночас таке визначення повністю зосереджується на індивідуальному мікрорівні та є більш психологічно-орієнтованим, ніж соціологічним у своїй сутності.

Звертаючись до альтернативних та мультидисциплінарних аналізів проблематики, наприклад, викладеного у роботі «Методологічний підхід до підготовки і проведення інформаційної (психологічної) операції у соціальних мережах», ми можемо стикатися з ситуацією відсутності єдиного і конкретного визначення явища. Разом з тим, інтерпретуючи виклад у розділах завдань та методів ІПО, дослідники тут описали інформаційні операції як такі, що містять у собі повідомлення з особливою семантичною структурою, базуються на сугестивному впливі та впливають на психічні процеси, соціальні установки та норми [13]. Тобто, попри суто аналіз військових доктрин, дослідники все одно підкреслюють здатність ІПО змінювати соціальний контекст і впливати на соціальні процеси, хоч і не здійснюють концептуалізації феномену, у чому ми вбачаємо ґрунтовну теоретико-методологічну проблематику.

Підсумовуючи короткий огляд нещодавніх та найбільш ґрунтовних з точки зору соціологічної теорії робіт у полі вивчення інформаційно-психологічних

операцій, ми можемо зазначити помітну тенденцію до розуміння ролі соціології у їх вивченні та ролі соціального у самому явищі.

1.2 Теоретико-методологічна проблематика дослідження ІПО: основні категорії та їх соціологічний зміст

Множинність застосованих у різних роботах підходів також наштовхує нас на думку про комплексність феномену та різнобічні можливості інтерпретації у його дослідженні, що є безумовною перевагою для глибинного якісного аналізу, однак може завадити на етапі переходу від теоретизування до емпіричного вивчення. Водночас відсутність єдиної концептуалізації явища в межах соціологічної науки та множинність використовуваних в поточних доступних дефініціях категорій штибу «комунікація», «психологічний вплив», «дезінформація», «вплив на групи людей» становить ризик для неможливості виокремлення феномену з-поміж споріднених йому: дезінформація та пропаганда.

Однак, на нашу думку, хоч ці феномени є і частково спорідненими, але у сутності своїй докорінно відрізняються від інформаційно-психологічних операцій. Насамперед зосередимо увагу на явищі пропаганди, як такій, що має значний доробок у соціології, соціальній психології, теоріях медіакомунікації та соціальній філософії. Саме слово «пропаганда» походить від латинського *propaganda* і отримало поширення завдяки використанню у назві католицького об'єднання, що було утворене у 1622 році та мало на меті поширення християнської віри [14].

У соціології вперше термін пропаганди був використаний Габріелем Тардом у книзі «*The Laws of Imitation*» і хоч позначав скоріше «поширення» у широкому розумінні, одна ми можемо зафіксувати насамперед вживання цього слова для опису поширення певних соціальних та культурних ідей, що є найближчим до поточного значення з найбільш ранніх ужитків. До того ж Г. Тард описав деякі механізми, що наразі лежать в основі як теоретичного розуміння феномену пропаганди, так і його практичного втілення: повторення, імітацію,

підміну значень [15, с. 2-6]. Найбільш детально, на нашу думку, класичне розуміння пропаганди сформульовано та подано у книзі Гарольда Лассвела «Propaganda Technique in the World War». Згідно з його визначенням, пропаганда є способом управління думками та сприйняттям шляхом прямого соціального маніпулювання через певні символи, зображення, історії, репортажі, чутки тощо [16, с. 9]. У такому розумінні вона може використовуватись за різними напрямками, та історично використовувалась як для прямого впливу на народи для мобілізації та на ворогів для підкорення, так і для економічних і політичних задач в умовах світових воєн. Г. Лассвел підкреслював, що основною силою пропаганди є, перш за все, «єднання суспільства проти ворога, зрощення дружніх зв'язків з союзниками, переконання нейтральних держав на свою користь та злам спротиву ворога». Таким чином, пропаганда дійсно подається у суто нейтральній конотації й загально описується як «боротьба між ідеями» [Там само, с. 9-12]. Також Г. Лассвел наводить у книзі декілька тез, що характеризують пропаганду і дозволять нам проаналізувати її відмінності та схожості з феноменом інформаційно-психологічних операцій.

Так, перш за все, пропаганда існує як інструмент дуального призначення, здатна як працювати на деморалізацію ворога через безпосереднє навіювання страху та недовіри до союзників [Там само, с. 167], так і на зміцнення відносин між державами та переконання нейтральних держав до вступу у війну на боці того, хто її (пропаганду) провадить [Там само, с. 46]. Підкреслюється також і те, що пропаганда під час двох світових воєн історично мала першочергову задачу впливу на власне населення для сприяння мобілізації, укріплення морального духу та культивування оптимізму одночасно з дегуманізацією та деморалізацією ворога в сприйнятті народом [Там само, с. 221]. Детально описаним інструментом такої «корисної пропаганди» є створення ілюзії скорой перемоги. Г. Лассвел констатує, що для фактичної перемоги життєво необхідно усвідомлення її можливості, що закладається пропагандою [Там само, с. 118]. Сформоване переконання у швидкій перемозі здатне підтримувати дух опору та войовничість попри введення додаткових сил чи засобів противника [Там само, с. 102].

Натомість впродовж російсько-української війни ми бачимо як протилежні ефекти такої пропаганди, так і її абсолютно зворотне використання – ілюзія швидкої перемоги без самої швидкої перемоги здатна деморалізувати населення, а створення штучних очікувань щодо скорих перемог з метою подальшого їх публічного спростування може використовуватись ворогом для дестабілізації суспільства та підриву авторитету влади країни. Тож, у практиці сучасної війни напрацювання науковця і історично зафіксовані позитивні аспекти пропаганди отримали не тільки зворотній бік у впливі на соціум, але і стали інструментом, що може використовуватись з подвійною метою. Щодо організації пропаганди, Г. Лассвел відмічав необхідність синергії влади, преси та соціальних інститутів для досягнення найбільшого ефекту та втілення визначеної стратегії і тактик пропаганди з рушієм у вигляді адміністративного ресурсу країни [16, с. 17-19]. А наративи пропаганди описуються як такі, в яких часто уникають неправди, яку легко можна було б спростувати чи «перекрити» іншими повідомленнями. Найкращим методом у пропаганді він визначає використання правди з викривленими контекстами та сенсами для формування необхідного владі наративу [Там само, с. 9].

Отже, ми можемо зробити висновок про певні докорінні відмінності між феноменами пропаганди у її класичному розумінні за Г. Лассвелом та визначними особливостями інформаційно-психологічних операцій, окресленими нами на основі актуальних робіт вище. Так, хоч напряду це майже і не вказується, однак ППО мають переважно деструктивний контекст впливу на поведінку та сприйняття людей, в той час як пропаганда підкреслено є dual-use інструментом, здатним як об'єднувати та мотивувати, так і сепарувати та пригнічувати. Також значну роль в описі пропаганди приділено тому, як у ній демонструється ворог, конструюється його образ, як через ці образи здійснюється вплив на власний народ, союзників та противника. В той час як ППО може не зосереджуватись на реінтерпретації ворога у новому образі, а взагалі описувати певним чином ті чи інші процеси, підміняючи сутність категорії ворога як такого, в тому числі деконструюючи факт його наявності у своїх наративах. До прикладу, однією з

найпоширеніших тез російського впливу на українців тривалий час було «братство народів», що виключає факт наявності ворогів як таких. До того ж пропаганда описується як така, що може набувати форми мистецького продукту, поширюватись через плакати, новини та будь-яку іншу форму інформації. Тобто, у своїй сутності пропаганда є смислом, набором символів, певною інформацією, ідеєю та засобом трансляції ідей. Одночасно з цим ІПО не є набором смислів чи символів, хоч ними і послуговується – «операція» передбачає «процес». Виходячи з цих фактів, ми можемо зробити висновок, що ІПО та пропаганда є «площинами, що перетинаються». Більш того, операції скоріше є процесуальною частиною пропаганди, що спрямовують деструктивний вплив на визначену групу осіб (соціальну групу, суспільство) через передачу системи символів та образів, що виводить ці два поняття з категорії синонімічних у своїй соціологічній сутності та логічному формулюванні.

Ще одним визначенням, яке часто використовують синонімічно або ж поруч з ІПО є «дезінформація». Термін та явище не є новими, хоч часто і прив'язується до одночасної популяризації з феноменами fake news та ІПО. На додаток, єдиного трактування «дезінформації» у соціологічній та суміжних науках досі немає. Деякі дослідники визначають її як процес подання неправдивої інформації з метою впливу на об'єкт, а деякі як саме неправдиве чи оброблене повідомлення [17, с. 41]. Фактично, ми можемо побачити тут два підходи до розуміння дезінформації – процесуальний та контентний. Частина дослідників описує дезінформацію як процес поширення неправдивої інформації з уточненнями: з метою свідомого впливу на об'єкт; з метою деструктивного впливу; для маніпуляції об'єктом [Там само, с. 37]. Інша ж частина зосереджується на тому, що дезінформація є типом повідомлення, що містить у собі викривлену/свідомо викривлену/неправдиву/помилкову інформацію [18, с. 56]. У нашому дослідженні ми схилиємось до використання саме контентного підходу, оскільки хоч дезінформація і є процесом, але цей процес часто описують як психологічну маніпуляцію та обман, спрямовані на індивіда. До того ж, більш коректним з лексичної точки зору у випадку опису процесу було б використати

слово «дезінформування», в той час як «дезінформація» не містить закінчення, що вказували б на процесуальність і складається з двох часток: des (з фр. – заперечення) та інформація [18, с. 56]. Тож, тут і далі, під дезінформацією ми розуміємо повідомлення, що містить неправдиву інформацію про певний об’єкт, явище чи подію; неправдиву не тільки у формі вигаданої, але і свідомо зміненої, що відсилає нас до комунікативних теорій та до соціологічних і близько-соціологічних теорій, що б пояснювали те, як повідомлення (інформація) створюються, формуються, передаються та сприймаються.

Однією з таких теорій є концепція комунікації, викладена у книзі «Culture, Media, Language» Стюартом Голлом. Він розглядає комунікацію як певну петлю, що проходить повідомлення у структурі виробництва, обігу, споживання та відтворення, де кожен етап є окремими практиками, що сприяють дискурсивному виробництву у сучасних засобах комунікації. Ці практики утворюють синтагматичний ланцюжок дискурсу, поза яким не відбувається циркуляції повідомлення, а найголовніше – не поширюється, не утворює нових соціальних практик, не передає сенсу [19, с. 129-131].

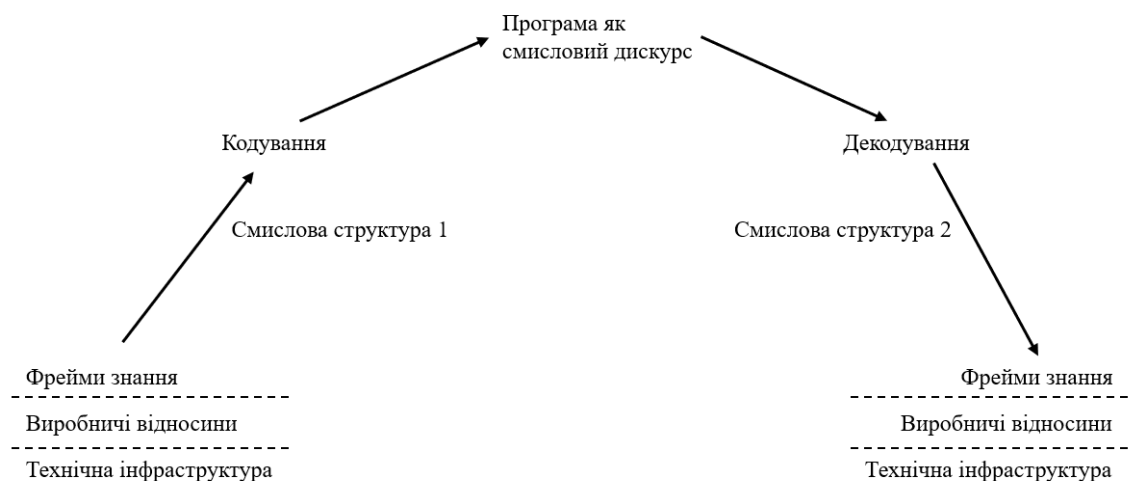

Рис. 1.1. Чотири ступені комунікації за С. Голлом. [Там само, с. 131]

Фактично, С. Голл говорить про те, що комунікативне повідомлення має бути вироблене, передане, спожите та відтворене з дотриманням характерних виробничих практик і процесів і у межах одного комунікативного контексту для

того, аби цикл комунікації вважався завершеним. Серед таких виробничих процесів він окремо виділяє кодування та декодування як спосіб утворення цього самого дискурсу у розумінні контексту та спосіб перетворити подію чи певний досвід на комунікативне повідомлення та спосіб сприйняття повідомлення [19, с. 129-130]. Самі ж процеси кодування та декодування залежать від смислових структур, які визначаються через ідентичність (індивідуальну чи групову) кодера-виробника та декодера-споживача повідомлення [Там само, с. 132]. В межах такого розуміння процесу вироблення повідомлення, ми можемо прийти до висновку, що дезінформація виготовляється як повідомлення з початково неправдивим смислом, закладеним (закодованим) у інформацію виробником. Важливо зауважити також і те, що такий смисл може закладатись у форму, що її початково не передбачала, себто надання певним денотативним значенням нових конотативних смислів. Саме така підміна значень в однакових формах може виступати одним з механізмів поширення інформації в межах ІПО, що буде розглянуто нами детальніше у подальшій концептуалізації феномену. Так само і процеси обігу, поширення та сприйняття інформації та дезінформації доречно трактувати саме в межах концепту ІПО, що буде викладений нами нижче.

Підсумовуючи – дезінформація виступає центральним засобом та інструментом ІПО як процесу та може інтерпретуватись крізь призму комунікативних теорій та продукції конотативних смислів в межах денотативних значень.

Узагальнюючи аналіз співвідношення центральних понять ІПО з самим феноменом та пошук теоретико-методологічних проблем у їх синонімічному використанні, зазначимо, що хоч нам і вдалось виокремити інформаційно-психологічні операції з-поміж інших феноменів, все ж ми досі не знаходимось у полі суто соціологічному, що підтверджує навіть і саме визначення ІПО, підкреслюючи інформаційну складову, охоплюючи психологічну, однак ігноруючи соціологічну. На нашу думку, є цілком можливою реконцептуалізація феномену, що охоплювала б усі визначені сучасними дослідниками аспекти ІПО, зважала б на відмінності між спорідненими явищами, підкреслювала їх

(операцій) соціологічність у сутності та термінологічно акцентувала на цьому і посилалась б виключно на соціологічний теоретико-методологічний доробок. А тому в межах нашого аналізу ми здійснимо спробу такої концептуалізації.

1.3 Соціологічна реконцептуалізація інформаційно-психологічних операцій

З погляду соціології інформаційно-психологічні операції перш за все характеризуються фактом передачі інформації від індивіда до індивіда та здатністю цієї інформації впливати на сприйняття реальності. Додатково ми маємо справу зі зміною поведінки та впливом на процеси не тільки на рівні окремо взятого індивіда, але і суспільства в цілому. Тож пропонуємо детальніше розглянути ці факти у соціологічній оптиці.

Перший аспект – передачу інформації – ми розглядаємо крізь призму підходу Стюарта Голла до опису процесу комунікації, загальні положення якого було окреслено вище. Однак в цьому аспекті аналізу ІПО ми маємо зосередитись окремо на механізмах, завдяки яким інформація не тільки поширюється, але і виробляється та споживається саме таким чином, аби досягати мети операції, тож глибше зосередитись на інтерпретації ролі процесів кодування та декодування в ІПО. Говорячи про вплив цих процесів на сприйняття інформації, С. Голл наголошує на тому, що по окремоті ці процеси, а також і сама інформація, ніколи не є самостійними, а знаходяться у контексті «структур знання», що утворюються соціальними та економічними відносинами [19, с. 132]. Такий зв'язок не лише забезпечує існування процесів передачі та сприйняття інформації саме тим чином, у який його виконують агенти комунікативного ланцюжка, але і дозволяють переданим значенням перейматись у вигляді практик. Водночас виникає ризик «непорозуміння», зважаючи на те, що саме ці соціальні контексти, дискурси, у яких існують кодувач-відправник та декодувач-споживач можуть відрізнятись. С. Голл і сам пише про необов'язкову симетричність значень інформації, чим пояснюються деталі телевізійної комунікації та сприйняття новин [19, с. 132]. Для нас же тут головним є аспект, що може описувати нюанси

сприйняття повідомлення в межах ІПО. Так, у посібнику «Ворожі ІПО. Як визначити та протистояти?» авторства А. Мегеля та М. Яремчука наголошується, що ІПО завжди мають свою цільову аудиторію впливу та подається ілюстративна різниця між українським та російським інфопростором [20, с. 77]. Фактично, автори змальовують різницю структур знання, що і мають детермінуючу роль у сприйнятті повідомлень за С. Голлом. Зауважимо, що саме російськомовні українці часто стають об'єктом впливу інформаційно-психологічних операцій з боку РФ, що може бути пояснено якраз «близькістю» у дискурсі та меншою вірогідністю розбіжностей у структурах знання, що дозволить частіше уникнути «непорозуміння» та більш гарантовано донести закодоване значення споживачу. Певна культурна різниця зумовлює і різницю сприйняття слів, що дослідник пояснює через наявність різниці між денотативним та конотативним значенням переданої інформації, водночас наголошуючи на тому, що протиставлення «денотату» та «конотату» не є буквальним у розуміннях «буквально» та «контекстуально», адже у реальній мові слова та повідомлення завжди змішані за своїми денотативними і конотативними значеннями, не існуючи стерильно, в одній категорії. Однак, саме через додавання нової інтерпретації, створення нового конотативного значення та нагромадження додаткових смислів і може викривлятися інформація передана в межах ІПО, яку ми описали з вами раніше як «дезінформація». Про це говорить і С. Голл – знаки є відкритими для артикуляції з ширшими дискурсами та смислами на конотативному рівні, що може використовуватись «ситуативними ідеологіями» [19, с. 134]. Таке розуміння передачі інформації дозволяє нам концептуалізувати механізм, яким саме створюється певне повідомлення у межах інформаційно-психологічної операції, а також яким чином це повідомлення не тільки сприймається, але й утворює комунікативний дискурс для його подальшого поширення (адже комунікація є циклічним процесом) або закріплення у вигляді соціальних практик.

Власне, крізь призму практик та їх впливу на сприйняття індивідом соціальної реальності ми пропонуємо розглянути головний механізм впливу інформаційно-психологічних операцій на суспільство. Так, у роботі «The Social

Construction of Reality» Пітер Бергер і Томас Лукман зазначають, що суб'єктивна соціальна реальність індивіда є нічим іншим як комплексом практик, структурованих у вигляді знання внаслідок інтерналізації [21, с. 36-39; с. 149-151; с. 167]. Тобто, з погляду соціального конструктивізму соціальна реальність індивіда, його сприйняття соціуму та прийняття соціумом формується у процесі взаємодії з іншими індивідами, спочатку в процесі соціалізації, а згодом у будь-якій інтеракції. У процесі цих інтеракцій відбувається зіткнення з суб'єктивними соціальними реальностями (наборами практик інших індивідів) та об'єктивною соціальною реальністю (комплекс типізованих, легітимованих та інституціоналізованих соціальних практик) [Там само, с. 135]. Невідворотним є ефект зміни суб'єктивної соціальної реальності індивіда внаслідок цих інтеракцій у частині практик та їх інтерпретації. Тобто, фактично, йдеться про зміну сприйняття реальності шляхом засвоєння тих чи інших практик через споживання інформації про них, адже комунікативний процес є суть інтеракцією, а сприйняття повідомлення є суть зіткненням з об'єктивною (у випадку засобів масової комунікації) або з суб'єктивною (у випадку іншого індивіда) реальностями. Окремого аналізу крізь цю призму заслуговує теоретична можливість зміни не тільки суб'єктивних, але й об'єктивних реальностей через типізацію, об'єктивацію, легітимацію та інституціоналізацію перейнятих практик. Так, Бергер і Лукман стверджують, що саме на основі повторюваних, однаково інтерпретованих, закріплених у вигляді певної системи та самовідтворюваних практик окремих індивідів і формується загальна (об'єктивна соціальна) реальність суспільства [Там само, с. 48; с. 91-92; с. 145]. Тож ми можемо прийти до висновку, що такий погляд на механізм дії ПО відображає не лише мікросоціальний вплив, але і здатність змінювати суспільні процеси на рівні об'єктивної соціальної реальності. При цьому важливо зауважити, що порушення чи зміна одного з цих процесів (типізації, об'єктивації, легітимації чи інституціоналізації) вже здатні суттєво вплинути на соціальну структуру. На наш погляд, найпростіше вплинути на процеси перейняття практик індивіда та їх (практик) типізації, адже саме такому впливу індивід і без того

піддається щоденно, конструюючи та реконструюючи свою ідентичність одночасно з соціальною реальністю. Однак можливості впливу на закріплення типізованих практик у вигляді соціально-прийнятних, усталених за ролями та зв'язками чи конституйованих у формі законів та звичаїв не варто відкидати, адже таким чином може реалізовуватись деструктивний вплив у частині руйнування «умовно корисних» чи «стабілізуючих» практик у суспільстві. Повертаючись до прикладу мови: ІПО, спрямовані на недопущення закріплення української як єдиної мови у побуті можуть не лише слугувати «плацдармом» для втілення подальших ІПО через збереження дискурсивної близькості агента зі споживачами (цільовою аудиторією), а і дестабілізувати суспільство загалом, підживлюючи наявний «мовний розкол» в Україні. Тож, порушуючи процеси легітимації та інституціоналізації об'єктивованих практик здійснюється, ймовірно, рівноцінний вплив на об'єктивну соціальну реальність як і у випадку безпосереднього впливу на практики окремих індивідів, що не тільки поглиблює легітимацію «альтернативних» деструктивних практик, але й здатний самостійно впливати на переймання певних практик індивідом у процесі соціалізації та інтерналізації, що виникають внаслідок такого порушення.

Отже, основним механізмом здійснення інформаційно-психологічної операції є цикл комунікації, що охоплює процеси кодування та декодування повідомлення у сенсі сприйняття дискурсу, який утворює відповідні соціальні практики. Механізмом впливу є зміна соціальної реальності індивіда внаслідок зіткнення з об'єктивною чи суб'єктивною соціальною реальністю, що через комунікацію інтерналізують певні повсякденні практики. Однак, аналогічно до наявності певної мети у явищах пропаганди та дезінформації, цілком доречним буде дослідити та концептуалізувати й мету, чи то пак, кінцеву точку впливу інформаційно-психологічних операцій.

Часто ми можемо почути про індукування суспільної втоми шляхом інформаційно-психологічних операцій [22]. Такі ненаукові заяви, втім, спонукають нас до дослідницького пошуку мети ІПО саме в частині «втоми суспільства». Однією з найбільш розроблених теорій у полі, що може бути

інтерпретовано через подібні побутові поняття, є доробок Е. Дюркгайма і опис ним явища аномії, що трактується як дезагрегація суспільства і деструкція соціальних норм, що може сприйматись як загальносуспільна втома [23, с. 350]. Фактично, аномічний стан суспільства відображає зміну загальносуспільних норм, систем, правил у деструктивному, негативному, означенні. Характеризується такий стан зростанням частоти девіацій у поведінці індивідів та соціальних груп, що може бути відображенням саме того впливу на поведінку, про який стверджують дослідники IPO. А самі по собі деструктивні, деконститууючі суспільні процеси можуть відображати означений вище механізм закріплення практик, засвоєних внаслідок операцій починаючи з мікросоціального, індивідуального рівня і закінчуючи макрорівнем об'єктивної соціальної системи. Варто також відзначити властивість самоіндукції аномічного стану, що може інтерпретуватись в межах вже використаних теорій як вплив практик на сам процес їх засвоєння – інтеракції в межах інтерналізації та соціалізації. Підтвердження такій інтерпретації ми також можемо спостерігати на побутовому рівні зростання агресії у загальнонаціональному українському дискурсі – «пошук ворогів», сепарація, атомізація навіть у найбільш базових питаннях виживання країни як державного утворення. Окремо зауважимо, що й саму країну можна розглядати не лише крізь призму об'єднання індивідів чи вертикаль влади й насильства, але і як систему інститутів, практик та норм. В такому випадку інтерпретація мети IPO як провокування розвитку аномії у суспільстві вже буде корелювати з її несоціологічними визначеннями у частині досягнення політичних та військових цілей, нейтралізації і знищення противника в особі держави.

Таким чином, ми можемо прослідкувати як різні аспекти інформаційно-психологічних операцій можуть підлягати концептуалізації в межах різних соціологічних теорій, що співмірно поєднують їх, водночас не утворюючи суперечностей між собою. У частині обміну інформацією ми застосували концепцію комунікації С. Голла, механізм впливу IPO – через соціальний конструктивізм П. Бергера та Т. Лукмана, мету і результати впливу IPO – через

концепцію аномії Е. Дюркгайма. Виходячи з цих висновків, а також сучасного доробку у царині вивчення дослідження ІПО та зважаючи на окреслену теоретико-методологічну проблематику, нами вбачається доречним запропонувати таку концептуалізацію не лише на рівні інтерпретативному, але й на рівні термінологічному як концепт «операції впливу». Тож, **операція впливу** є спланованим процесом поширення повідомлень зі спотвореним змістом, індукованим неконтрольованим поширенням інформації, що змінює соціальну реальність індивідів шляхом спонукання до певних повсякденних практик, має на меті деструктивний вплив та розвиток аномії у певному суспільстві. Таке визначення відображає основні аспекти інформаційно-психологічних операцій, визначені сучасними дослідниками а саме:

- Невипадковість – спланованість та наявність агента;
- «Інформатичність» – реалізуються через поширення інформації засобами інформаційних систем та систем обробки даних;
- Маніпулятивність – поширена інформація є викривленою або неправдивою;
- Соціоорієнтованість – спрямовані на соціальні групи чи індивідів, цільову аудиторію;
- Соціально-психологічний ефект – впливають на поведінку, відносини, норми та соціальні структури;
- Цілеспрямованість – мають визначену мету.

Також пропонована дефініція містить у собі посилання на окреслені нами соціологічні механізми відповідно до обраних теорій та підходів; відділяє феномен ІПО від явищ дезінформації та пропаганди, оскільки підкреслює деструктивність (на відміну від dual-use можливостей пропаганди) та процесуальність; акцентує на соціологічній сутності у лексичній частині. У такій концептуалізації феномен операцій впливу водночас залишає простір для інтерпретації та аналізу крізь інші соціологічні теорії та можливості міждисциплінарного підходу у їх вивченні.

Як приклади додаткової інтерпретації операцій впливу через окремі соціологічні підходи та теорії, ми пропонуємо звернутись у частині кінцевої мети ППО до явища, описаного Ж. Бодрійяром у книзі «Симулякри та симуляції» – імплізія смислів [24]. У своїй сутності імплізія є процесом інтенсивного збільшення кількості інформації з одночасним зменшенням кількості нових смислів, що цією інформацією виробляються. Серед причин імплізії Ж. Бодрійяр вказує на інсценування комунікації, як окремий вид комунікації, що імітує безпосередню залученість до неї сторін, однак, в дійсності, таким не є, а відбувається односторонньо. Філософ також постулює, що процес відтворення інсценувань є процесом циклічним, або ж циркулярним, що замкнений на собі і нові інсценування підтримують симуляцію, яка породжує нові інсценування [Там само]. Враховуючи такий опис, ми можемо інтерпретувати масові «вкиди» інформації та поширення інформації штучними акаунтами (ботами) саме як односторонню комунікацію, що зосереджена на імітації двосторонньої та водночас передбачає одночасне продукування значної кількості інформації, що не несе в собі нових смислів, лише переінтерпретовуючи чи повторюючи вже існуючі. Також Ж. Бодрійяр, аналізуючи формулу М. Маклюєна, приходять до висновків про нівелювання ролі медіа, як ланки між реальним і повідомленням – вони починають асоціюватись безпосередньо, як відображення чи образ [Там само, с. 122-123]. Це не є окремим пунктом інтерпретації нашого феномену, однак здатне пояснити значущий вплив на сприйняття реальності лише через окремі повідомлення. В результаті філософ приходять до концепції «катастрофи смислу», як стану, у якому інформація більше не продукує смисли, а існуючі – зникають. І ми можемо розглядати такий стан як мету операцій впливу, враховуючи те, що обмін інформацією зі смислами є основою двосторонньої комунікації, а також забезпечує розвиток соціальної системи. Фактично, ми маємо відображення того ж аномічного стану в інформаційному середовищі й така концептуалізація нами вбачається як непротирічна викладеному вище, але альтернативна до застосування концепту аномії як мети операцій впливу. Подібний підхід може застосовуватись в умовах відмінної теоретико-

методологічної бази, а враховуючи філософський напрямок робіт Ж. Бодрійяра, також у межах мультидисциплінарного підходу, наприклад, у випадку синтезу соціології та кібернетики.

Також окремої уваги, на нашу думку, заслуговує розгляд феномену операцій впливу у межах теорії суспільства ризику Ульріха Бека. Він також не суперечить описаній концептуалізації й може доповнити викладену соціологічну інтерпретацію явища, однак є дещо альтернативним у своєму погляді, оскільки центральним поняттям теорії, а відповідно і пояснення явища через неї, є «ризик». Так, у своїй роботі «World at Risk» У. Бек розкриває дві сторони ризику – випадковість і небезпеку, а сам ризик визначає як перцептивну та когнітивну схему, відповідно до якої суспільство мобілізується, коли стикається з відкритістю та невизначеністю. І хоч суспільство стикалось з ризиком упродовж всього свого існування, однак з початком модерного періоду, враховуючи зростання значення рішення у процесі соціальних трансформацій, виникає семантичне значення ризику, пов'язане з акцентуацією на майбутніх загрозах, навіть тих, що в дійсності ще не існують і, можливо, існувати ніколи не будуть [25, с. 15]. Так виникає новий вимір ризику, оскільки традиційні засоби їх запобігання та інституції регулювання нівелюються під впливом тих самих інтенсивних модерністських змін. Це нівелювання провокує конфлікт у дискурсах про ризик, пов'язаний де-факто з правом урегулювання ризику, а насправді – з конституюванням нових форм інституціоналізації, що здатна відповісти на гіпотетичний ризик [Там само, с. 18]. А в умовах того, що ризик більше не є предметом нерівності й здатен однаково зачепити усіх, усі системи та рівні, та зважаючи на одночасну руйнацію фундаментального принципу науки – наочності – що не може бути застосований до гіпотетичних ризиків, сприйняття ризику стає гострішим [Там само, с. 20].

Зважаючи на це, цілком доречним буде припустити, що операції впливу є не тільки окремим ризиком, що виник в умовах тотальної інформатизації (буквально, за його поширення відповідальний індустріальний та постіндустріальний розвиток технологій), але оскільки центральним у перебігу

операції є в тому числі відтворення певної інформації, то одночасно вони є і джерелом ризиків. Через посилення ролі ризиків, а також неодмінної потреби їх запобігання і відповіді на них суспільство стає більш придатним до «тоталітаристських» змін – посилення контролю, слідкування, влади силових структур. Відповідно, з огляду на висновки соціолога, ми можемо припустити, що продукування ризиків в межах операцій впливу індукує цей процес.

Окремо У. Бек розкриває питання «максимальної проєктної аварії», відповідь на яку не здатна дати жодна інституція, навіть сформована в процесі «конфлікту» за пошук інституції, здатної таку вирішити. МПА руйнує концепцію того, що на ризик можна відповісти, залишаючись «у виграші», а тому такого ризику краще запобігати. Операції впливу ж, аналізуючи наративи, поширені в українському суспільстві, акцентують часто саме на такій МПА – руйнуванні українського державного утворення. Таке припущення ми вбачаємо доречним також і зважаючи на попередні висновки про те, що метою операцій впливу є не просто дестабілізація, а і повна нейтралізація противника в «найбільш сприятливому» для ворога варіанті. Тобто, споглядаючи феномен операцій впливу крізь призму суспільства ризиків, ми можемо побачити як вони одночасно є самі по собі ризиком, а також продукують ризики, що стосуються МПА у суспільстві, тим самим не тільки викликаючи дестабілізацію існуючих інституціоналізованих форм та конфлікт між «стейкхолдерами», здатними вирішити цей ризик, але й формують картину нерелевантності «розрахунку ризику» та його прийняття, що змушує суспільство більше покладатись саме на уникнення МПА як такої. Інтерпретуючи у прикладах – суспільство намагається попри все уникнути руйнування державного утворення, адже у випадку реалізації цієї максимальної проєктної аварії, не можливо адекватно відреагувати залишаючись «у виграші». Наслідком такого уникнення може бути як дестабілізація соціальної структури всередині самої країни – фактичний конфлікт сил за здатність імплементувати рішення, що забезпечить уникнення такого сценарію, так і поступки у політичному та військовому полі агенту

операції впливу, що вже збігається з класичними визначеннями інформаційно-психологічних операцій.

Водночас хоч такий погляд не описує конкретного механізму передачі інформації в операціях впливу (що ми пояснили через процеси кодування-декодування), механізму впливу на індивіда та суспільство (що пояснюється нами в межах соціального конструктивізму) і лише здатен включити аномію як форму максимальної проєктної аварії у якості цільового результату, він ніби накладає загальну парадигму причин функціонування і застосування операцій впливу саме у такому вигляді, за таких умов та з такою метою в поточних історичних та соціокультурних умовах. Фактично, такий підхід являє собою узагальнюючу додаткову парадигму для аналізу того, як феномен впливає на процеси суспільства та сприймається ним.

Висновки до розділу 1

В межах першого розділу ми виконали системний огляд наукових інтерпретацій феномену ІПО у царині соціології, психології, лінгвістики, журналістики, комунікативних теорій та військових дисциплін. Зокрема, в процесі такого аналізу було виокремлено основні аспекти явища інформаційно-психологічних операцій, а саме: не випадковість у здійсненні, інформатичність (поширення інформації засобами інформаційних систем та систем обробки даних) у засобах, маніпулятивність у повідомленнях, орієнтованість на соціальні групи чи індивідів, соціально-психологічний ефект та передвизначену мету.

В процесі дослідження ми визначили теоретико-методологічну проблематику соціологічного аналізу феномену ІПО, що пов'язана з комплексністю явища, множинністю інтерпретацій та неусталеністю дефініцій. Для розв'язання цих проблем ми проаналізували споріднені явища і визначили їх перетини та розбіжності з феноменом ІПО. Так ми з'ясували, що пропаганда є способом управління сприйняттям шляхом прямого маніпулювання через певні символи і може використовуватись як для досягнення позитивних, так і

негативних цілей, в той час як ІПО мають на меті суто деструктивний вплив. До того ж ми виявили, що пропаганда й ІПО відрізняються в особливостях конструювання образу ворога та у процесуальній спрямованості. Також нам вдалось проаналізувати два підходи до розуміння дезінформації та використати контентний підхід (дезінформація як неправдиве чи викривлене повідомлення) для опису дезінформації як інструменту здійснення ІПО.

Наступним кроком ми здійснили концептуалізацію феномену ІПО, виділивши основні його складові, врахували відмінності між ІПО та спорідненими явищами, акцентуючи саме на соціологічному підході до аналізу явища. Для цього ми описали передачу інформації в межах ІПО через комунікативний підхід С. Голла, вплив на поведінку – у категоріях практик та їх ролі у конституюванні соціальної реальності за П. Бергером і Т. Лукманом та визначили метою ІПО аномічний стан суспільства за Е. Дюркгаймом. Як результат, ми описали **концепт операції впливу**, яка є спланованим початково та неконтрольованим згодом процесом поширення повідомлень зі спотвореним змістом, що впливає на соціальну структуру через спонукання індивідів до певних практик та має на меті розвиток аномії у суспільстві.

Додатково ми запропонували інтерпретації концепту операцій впливу через явище імплузії смислу, описаного Ж. Бодрійяром та розглянули концепт в межах теорії «суспільства ризику» У. Бека.

РОЗДІЛ 2. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ КОНСТРУКТ

2.1 Ідентичність та процес її конструювання: модерна соціологічна візія

Ідентичність як поняття розроблялась від початку дослідження людської природи у тому чи іншому вигляді: особливості самосвідомості, самосприйняття та саморозуміння описували спочатку філософи, серед яких виділяються Р. Декарт, Ф. Ніцше та Жан-Поль Сартр [26, с. 29-36]. Згодом дослідженням ідентичності перейнялись психологи, серед яких вона і була вперше остаточно концептуалізована як окремий термін – «самість» у авторстві Карла Юнга, а згодом термін змінив Еріх Фромм та визначив ідентичність як результат індивідуалізації людини, що є наслідком її виокремлення від природи та інших людей [27, с. 21]. Частково такий підхід ми зможемо побачити і у соціології на більш модерних етапах, що буде проаналізовано детальніше нижче.

Першими ж у соціології питання ідентичності досліджували Дж. Мід та Ч. Кулі, розробляючи парадигму символічного інтеракціонізму та акцентуючи на ролі мікросоціологічного у її формуванні в процесі взаємодії з іншими [28, с. 23]. Натомість Е. Дюркгайм хоч і не вживав термін «ідентичність», однак концептуалізував її у своїх працях як більш групову ознаку, систему «надіндивідуального», що за релігійними переконаннями, нормами та цінностями характеризує приналежність індивіда до певної групи [29, с. 96]. Можна впевнено стверджувати, що ці два напрямки досліджень були протилежними за визначенням сутності ідентичності, адже Дж. Мід зазначав, що індивід формує свою ідентичність самостійно у процесі інтеракцій, що є постійно пов'язаними та детермінують одне одного, залишаючи акцент на ідентичності саме як на індивідуальній ознаці [27, с. 23]. Тож, початково у соціології, наслідуючи психологію, більш поширеними були концепти ідентичності як мікросоціального явища з окремими течіями трактування її як «надіндивідуального», однак станом на зараз є більш поширеними підходи в соціології які концептуалізують ідентичність вже як колективну чи групову

ознаку [28, с. 23]. На наше ж переконання, та на думку окремих дослідників, жоден з цих підходів не може обиратись як єдино вірний або ігноруватись у дослідженнях, що вимагають детального аналізу проявів ідентичності індивіда у сучасності, ще з огляду на те, що ідентифікація завжди є двобічною: ми не лише визначаємо свою приналежність до спільнот і груп, але і відмежовуємо себе, виокремлюємо від інших за певними ознаками [29, с. 99].

Суттєвий вплив у модерному баченні концепту ідентичності мають напрацювання соціального конструктивізму, а саме вже згаданої вище праці П. Бергера та Т. Лукмана «The Social Construction of Reality». Вони розглядають ідентичність в обох її проявах та зазначають, що вона формується в ході перш за все соціальних процесів, формується з щоденних практик індивіда і водночас постійно змінюється під впливом інтеракцій [21, с. 194]. В межах нашого ж дослідження ми зосередимось на факті утворення ідентичності як індивідуальної ознаки, водночас зважаючи на те, що феномен операцій впливу може впливати й на колективний вимір. Автори подають визначення ідентичності як діалектичну різницю між індивідом і суспільством, що водночас є реакцією індивіда на соціальні взаємодії та формується під впливом соціальної реальності [Там само, с. 195]. З визначення слідує, що головними індикаторами ідентичності, придатними до емпіричного її дослідження є певні реакції індивіда на соціальні взаємодії, що обумовлені як його свідомістю та соціокультурними детермінантами.

Додатково варто звернути увагу і на інші, більш сучасні, дослідження феномену ідентичностей, адже, зважаючи на інтенсивні темпи розвитку технологій, глобалізацію та цифровізацію усіх сфер нашого життя, ми можемо очікувати і на суттєві зміни у процесах, що пов'язані з формуванням та проявами ідентичності індивіда та соціальних груп. Деякі дослідники відмічають, що наразі ідентичність перестала бути сталою одиничною ознакою індивіда, а сам індивід опинився у просторі перманентно мінливих ідентичностей, пов'язуючи це зі змінами у соціокультурному та соціально-політичному ландшафті, які окрім трансформування соціальних взаємодій (а, як наслідок, практик та реакцій

індивіда, пов'язаних з такими взаємодіями) також змінюють і характеристики самих ідентичностей та навіть породжують їх нові виміри [28, с. 24-25]. Це, до прикладу, збігається з тезами Ентоні Гідденса, який визначив, що на зміну константності ідентичності індивіда прийшла динамічна змінна, «ідентичність як незавершений проєкт» [30, с. 193], що одні дослідники пояснюють постійною необхідністю переосмислення власної афіліації з тими чи іншими соціальними групами та спільнотами, а інші навіть підкреслюють формування асоціації від зворотного – не «до кого я належу» а «до кого я *не* належу» [Там само, с. 199]. І дійсно, тут є доречним приклад української національної ідентичності, що багато у чому послуговується принципом відмежування себе, в першу чергу, від російської ідентичності, що стало особливо помітним з початком повномасштабного вторгнення РФ, але має і більш історичні приклади, найбільш яскравим з яких є робота Л. Кучми «Україна – не Росія».

Деякі з соціологів навіть говорять про виникнення «супермаркету ідентичностей» для сучасного індивіда, враховуючи контексти не тільки множинності вибору, але і значний вплив споживацтва навіть на вибір (та використання) потрібних ідентичностей у потрібний момент [Там само, с. 193-194]. На це звертають увагу особливо у контексті дослідження ідентичностей, що напряду пов'язані з добробутом чи отриманням суттєво вигідніших суспільних позицій: дослідники зазначають, що ідентичність завжди передбачає певні норми та структуру зв'язків з іншими групами та індивідами, тож люди схильні асоціювати себе з успішними групами, або пасивно отримуючи вигоду від групової ідентифікації, або ж покращуючи таким чином свій статус [31, с. 364]. В. Арбеніна виділяє такий підхід і у вивченні етнічних та національних спільнот, описуючи його як «інструментальний» та характеризуючи такі спільноти як «ситуативні, що утворюються для досягнення прагматичних цілей» [32, с. 52]. І хоч явище «супермаркету» часто згадується у контексті кризи ідентичностей (зокрема про це говорить З. Сардара [30, с. 198]), однак, на нашу думку, множинність вибору ідентичностей та динаміка цього процесу можуть також

розглядатись як і певною мірою адаптивна функція, набута індивідом в умовах інтенсифікації технологічного прогресу та глобалізаційних процесів.

Водночас коли ми розглядаємо феномен ідентичності навіть у таких «критичних» умовах, коли широта їх вимірів дозволяє індивіду обирати ототожнення, то чи можемо ми говорити про вибір як такий? Таке питання ставить перед нами й концепція «політик ідентичності», що розроблялась багатьма науковцями, в тому числі О. Філіпповою. Початково термін фіксується у роботах І. Гофмана, однак з 1960-х концептуалізується у новій формі вивчення групових ідентичностей та того, як колективно вироблені значення їх утворюють та як носії ідентичності змінюють соціальний простір навколо себе за допомогою певних практик [28, с. 27-26]. Важливим є розуміння сутності визначення, адже саме слово «політика» українською поєднує значення «policy» та «politics» англійської мови. І якщо останнє більше стосується участі у прийнятті рішень, влади у її класичному уявленні та певної стратегії дій, то в межах концепції змістовно мається на увазі саме policy як комплекс певних дій чи механізм досягнення будь-якої визначеної мети [Там само, с. 28-29]. Тобто, концепт описує ідентичності через процес їх «присвоєння» і приділяє увагу суб'єкту, що ці ідентичності у об'єктів (реципієнтів) формує. О. Філіппова надає визначення політикам ідентичності – «сукупність ідей і дій, які транслюють певний смисл ідентичності, що пропонується соціальним агентам, які прагнуть легітимізації їх ідентичностей» [Там само, с. 30]. Така інтерпретація для нас є цінною не тільки з огляду на можливість точної операціоналізації феномену ідентичностей і процесу їх формування у вигляді конкретних питань та індикаторів, але і як спроба пояснити здатність смислів впливати на ідентичність індивіда навіть в умовах, коли цей смисл вироблений не ним. Фактично, в межах політик ідентичності ми можемо розділити агента, що формує ідентичність, і актора, що її набуває. Це доречно співвідноситься з нашою інтерпретацією механізму поширення інформації в межах операцій впливу: смисли, що продукуються та кодуються у певних структурах знання агентом, передаються споживачу-актору і, у випадку якщо ці смисли описують певним чином ідентичність актора та

надають їй легітимності, здатні реконструювати ідентичність, а носіїв – до подальшого її поширення у зміненому вигляді через певні «інспіровані» політики.

Така можливість динамічної зміни ідентичностей, впливу на них та їх наскрізний зв'язок з практиками та культурою не в останню чергу є можливими й через описані соціальними конструктивістами особливості її (ідентичності) формування. Трактуючи цього процесу нас також відсилає і до напрацювань П'єра Бурдьє у частині концепту габітусу як певної структури щоденних соціальних практик [33, с. 9] та як система диспозицій (фактично ототожнення і демаркації себе з іншими) [34, с. 10]. Соціолог зазначає, що габітус є «продуктом соціальних умов» та складається у структуру за чином, значенням та під принципами, з тією ж метою та способом дії, як вони передаються в процесі соціальних взаємодій актору [Там само, с. 83], підкреслюючи його постійну здатність до трансформування в умовах коли існуючі структури стикаються з «об'єктивними структурами» [35, с. 199] і наголошує, що габітус при цьому є структурою яка засвоюється і структурою яка передається, тобто структурує структури інших [34, с. 83-84]. Іншими словами, описуючи ідентичність концепцією габітусу ми не можемо оминати фокусу на процесі її конструювання. Цей процес характерний також тим, що оформлення практик під впливом соціальних взаємодій не тільки утворює ідентичність «у минулому, що діє у теперішньому», але і передбачає послідовне реконструювання власної ідентичності та конструювання ідентичностей інших акторів у майбутньому. Тобто, не зважаючи на те, що така система диспозицій начебто покликана утворити стабільність визначення індивіда у «просторі соціальних взаємодій», водночас вона є плинною і може трансформуватись під дією досвіду та зовнішніх обставин та впливає на інших, що корелює з поглядами на ідентичність інших дослідників, описаними нами вище. Власне, П. Бурдьє так само приділяє особливу увагу інтерналізації, як процесу «затвердження» системи знаків, що проявляється у поведінці у формуванні габітусу [36, с. 9], що збігається з описом процесу утворення (конструювання) ідентичностей П. Бергера та Т. Лукмана –

через інтерналізацію та соціалізацію, як основні рушії конструювання та реконструювання особистості індивіда.

Окремо варто звернути увагу також і на ще одну модерну точку зору щодо сутності ідентичності – «ідентичність як система значень» – адже вона також здатна до пояснення не тільки змісту феномену, але й процесів конструювання ідентичності. Такий погляд частково має академічно-історичну тяглість таких соціологів як Т. Парсонс [29, с. 97] та детально розкривається С. Голлом у передмові до роботи «The Work of Representation». Пов'язуючи ідентичність з процесом продукування смислів в контексті культури, він приходить до висновку про те, що центральне питання ідентифікації – «Хто я» і «До кого я належу» – вирішується через дослідження значень, що циркулюють в соціальних взаємодіях, та які оформлюються в ознаки культури, які дозволяють індивіду асоціювати чи диференціювати себе відносно груп [37, с. 3]. Одночасно з цим С. Голл приходить і до того, що саме смисли впорядковують та регулюють наше соціальне життя через структурування поведінки та практик індивіда, а ідентичності існують разом з ними у «культурному ланцюзі» [Там само, с. 4]. Однак, одночасно він загострює увагу на тому, що самі по собі практики не передаються від індивідів до індивідів, для пояснення чого він вдається до концептуалізації «практик репрезентації» – символічної форми практик, що придатні для трансляції й сприйняття [Там само, с. 10].

У цьому бачення дослідника є спорідненим з постструктуралістськими та дискурсивними підходами Мішеля Фуко та Ернесто Лаклау у розумінні ідентичності. Так, аналізуючи роботи М. Фуко, а саме «Археологію знання», дослідники виокремлюють поняття дискурсу як «практики, які систематично формують об'єкти, про які вони говорять» і наголошують, що дискурс не існує як самостійний об'єкт чи феномен, а радше виступає інструментом виробництва (формування) інших об'єктів, феноменів та концептів, однак він може фіксуватись, оскільки описує загальний контекст для значень, ідей, концептів, поведінки та висловлювань [38, с. 17]. Тобто, певним чином ми можемо спостерігати розуміння ідентичності як «дискурсивного явища», що втілюється

через репрезентацію в одиницях-значеннях, одночасно з тим самоконструює власну сутність. Така дискурсивна інтерпретація цілком співвідноситься як з розумінням динамічності та неконстантності ідентичності у сучасному світі, адже й сам М. Фуко наголошує на плинності значень і їх структур (підкреслюючи центральну проблематику його дослідження дискурсу як об'єднання об'єктивно необ'єднаних значень [39, с. 74-75; 77-79; 95-101]), так і може стати основою для емпіричного аналізу ідентичності та процесів її конструювання у контексті операцій впливу, оскільки виробництво та поширення значень синтезується з конструктивістським розумінням ідентичності: у частині репрезентації ідентичності та виокремленні її втілюваних в об'єктивній реальності одиниць – значень, що здатні циркулювати у дискурсі, тим самим передаючи практики, конструюючи та реконструюючи ідентичність, та у частині конституювання практик у габітус, з подальшими процесами засвоєння від мікросоціологічного рівня індивіда до макросоціологічного рівня об'єктивної реальності.

Таким чином, «система значень» ніби виступає проміжковою ланкою у процесі конструювання ідентичності, трансформуючись у соціальні практики, що і утворюють ознаки приналежності до певної групи і одночасно трансформуючи та передаючи іншим індивідам останні, утворюючи дискурсивний ланцюжок.

Нижче подаємо схематичне зображення дискурсивних ланцюжків, утворених у процесі переймання соціальних практик та впливу символічних значень на ідентичність індивіда:

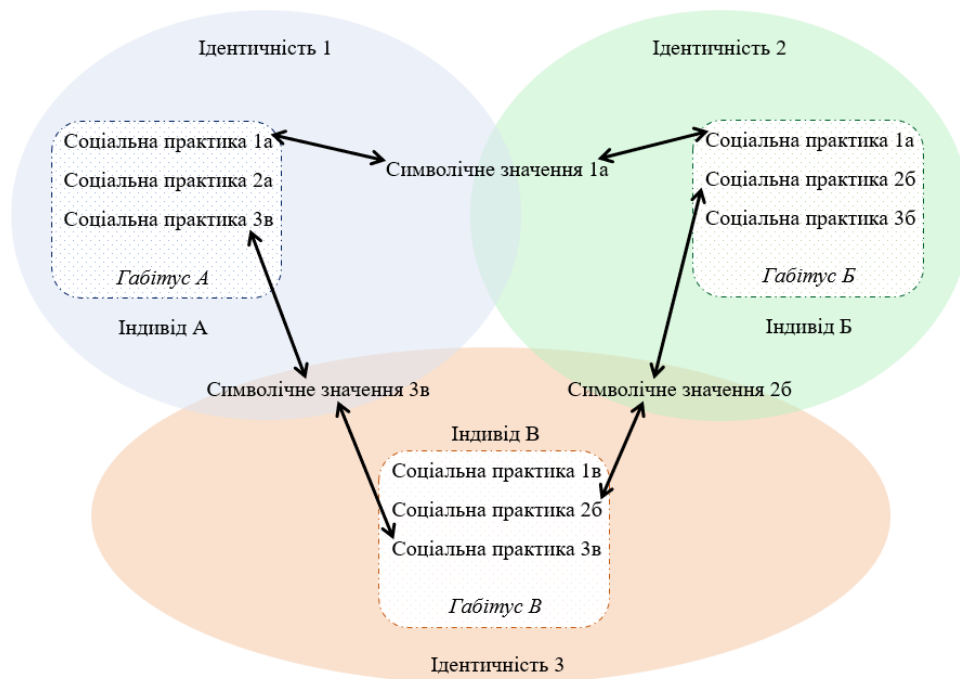

Рис. 2.1. Схема впливу символічних значень практик на ідентичність індивіда, як систему соціальних практик, структурованих у габітус.

Іншими словами, ми можемо спостерігати, що і в межах соціально-конструктивістського підходу, де ідентичність формується як результат зіткнення суб'єктивної та об'єктивної соціальної реальності у процесі інтеракцій у частині практик, і в інтерпретації ідентичності через габітус П. Бурд'є, і спираючись на розуміння ідентичності як структури значень, ми все ще маємо справу з набором соціальних практик, що повторюються регулярно, закріплені у вигляді певної системи чи структури та при цьому придатні до їх поширення, проходячи трансформацію у символічну форму.

Враховуючи викладені вище історичні процеси концептуалізації феномену ідентичності у соціології та суміжних науках, а також зважаючи на сучасні інтерпретації, що враховують фактори глобалізації, цифровізації й пов'язаних з ними трансформацій суспільства, вдаючись до синтезу дискурсивного та конструктивістського підходів у розумінні, ми вважаємо доречним визначити процес **конструювання ідентичності як процес переймання та структурування індивідом практик у повсякденність, що передбачає попереднє їх сприйняття у символічній формі значення та який відбувається**

в процесі та в контексті соціальних взаємодій; а саму ідентичність – як комплекс практик індивіда у повсякденному житті, що проявляють його діалектичну різницю чи схожість з іншими у процесі соціальної взаємодії.

Така концептуалізація дозволяє розглядати ідентичність в обох (індивідуальній та колективній) категоріях, враховує як сучасні тенденції до інтерпретації феномену, так і містить класичне розуміння в межах конструктивістського підходу, до того ж співвідноситься з нашими попередніми напрацюваннями у дослідженні феномену [40, с. 9; 16] та водночас здатна розширити можливості застосування концепту в емпіричному вимірі для дослідження центральної проблематики даної роботи.

2.2 Національна ідентичність та процеси її конструювання: теоретико-методологічні засади соціологічного аналізу

Однак, зважаючи на сформульовану мету та проблематику нашої роботи, нам варто приділити увагу й окремому виміру ідентичності, а скоріше окремій ідентичності з-поміж інших, які здатен набувати індивід у сучасності – національній ідентичності. Раніше ми вже здійснювали спробу теоретичної концептуалізації даного феномену, та все ж пропонуємо розглянути й додаткові інтерпретації в ключі системного аналізу і, перш за все, підходи до дослідження нації, як такої спільноти, що об'єднує представників національної ідентичності.

Так, у роботі «Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія» Ентоні Д. Сміт визначає націю як «названу людську спільноту, що живе в рідному краю, має спільні міфи, спільну історію, спільну національну культуру, єдину економіку й для всіх її представників» та відокремлює її від етносу (етнічної ідентичності), водночас загострюючи увагу на значенні культурних детермінант у процесі формування першої [41, с. 20]. Разом з тим, в межах нашого дослідження особливостей конструювання української національної ідентичності, ми вже звертали увагу на необхідність доопрацювання визначення Е. Сміта, оскільки різні соціальні групи, попри приналежність до однієї нації все одно не мають єдиних прав та обов'язків, а лише спільні їх засади та прагнення до їх рівності на

рівні права і державних інституцій, що підкріплювалось історичними фактами мотивів та результатів «націоналістичних» революцій Європи та громадянської війни в США [40, с. 10].

Також ми окремо аналізували визначені Е. Смітом [42, с. 14] детермінанти приналежності до нації: територіальну, класову, релігійну та етнічну. Зокрема, нам вдалось визначити територіальну ідентичність як результат ототожнення себе з приналежністю до території різних «масштабів»: від найбільш локальної спільноти (район чи вулиця) до найзагальнішої (країна). Класову ідентичність ми визначили як соціально-економічну характеристику індивіда, що детермінується його приналежністю до певного класу та проявляється у наборі установок про соціально-економічну та соціально-політичну сфери життя, фактично ототожнюючи її з громадянською ідентичністю. Релігію як визначник, зважаючи на приклади інших країн, а більшою мірою на український контекст дослідження, ми пов'язуємо з етнічною детермінантою, оскільки її прояви часто змішані з традиціями й звичаями, характерними як загалом національній, так і локальним та етнічним культурним комплексам, при цьому не утворюючи суперечностей у ототожненні індивіда з національною спільнотою [40, с. 11-14].

Окремо варто зазначити, що посилаючись на роботи Роджерса Бруйбекера, що корелюють з нашими попередніми висновками у даній роботі про мінливість і несталість ідентичностей сучасного індивіда, нам вдалось з'ясувати, що категорії етнічності та нації також не є статичними, втілюються у формі організації повсякденності й наразі є контекстуально мінливими [Там само]. Однак, варто також додати, що Р. Бруйберкер приділяє окрему увагу тому, як саме у сучасному світі реалізується мінливість етнічних (у його інтерпретації) ідентичностей, оскільки подібний аспект не був розглянутий у попередньому дослідженні, але є вкрай важливим враховуючи окреслену проблематику дослідження місця ідентичності у операціях впливу. Так, соціолог наголошує можливій ролі реїфікації (оречевлення) ідентичностей у сенсі надання теоретичному концепту ваги в реальному світі у такому ступені, що він починає мати вплив на останній [43, с. 167]. Іншими словами, умовно теоретичний

конструкт етнічної (чи у нашому випадку національної) ідентичності може бути частиною дискурсу, однак «більш реальним» він від цього не стає і водночас, коли використовується для досягнення цілей чи переходить у соціальні практики (що ми також можемо інтерпретувати як процес об'єктивації за П. Бергером і Т. Лукманом), цей теоретичний концепт втілюється на рівні об'єктивно-реальному, змінюючи соціальні відносини та утворюючи спільноти навколо певної ідентичності [Там само, с. 166]. І хоч Р. Бруйберкер зосереджується на вивченні етнічних конфліктів за допомогою цієї інтерпретації, для нас вона важлива перш за все тим, що здатна пояснити причину закріплення певних практик орієнтованих на конкретну ідентичність та описати механізм утворення спільноти навколо, наприклад, альтернативного подання певної ідентичності, що також буде корелювати і з висновками О. Філіппової про можливості політик ідентичності. Іншими словами, процес реїфікації у цьому випадку буде доречним ототожнити з процесом переходу дискурсивної ідентичності, як комплексу значень чи суджень до ідентичності конструктивної, такої, що дійсно існує у суб'єктивній та об'єктивній соціальних реальностях. Та оскільки сам Р. Бруйбекер наголошує на ризиках інтерпретації дослідниками реїфікованої ідентичності як об'єктивно-існуючої, нам також необхідно зважати на це, враховуючи потенційну роль оречевлення в межах об'єкту нашого дослідження.

Додатково пропонуємо поглибитись у розгляд мови як визначника ідентичності та частину національної культури, оскільки запропонована концептуалізація феномену операцій впливу містить суттєву частину, обґрунтовану саме соціальним значенням мови та інтерпретації її символів. Так, ми вже здійснювали огляд мови як детермінанти та складової національної ідентичності, спираючись на висновки Бенедикта Андерсона у роботі «Уявлені спільноти». Він співвідносив процес поширення друкарства з виникненням «літературної» і уніфікованої, у сенсі об'єднання діалектів та говірок, мови, що мало на меті утворення окремих «мовних ринків» для кожної з держав, що є логічно зумовленим з огляду на суто капіталістичну природу становлення друкованої преси, однак на практиці стало також і поштовхом до формування

націй, адже створило «мовні спільноти», здатні об'єднуватись довкола спільної частини культури (тут – друкованої преси) і демаркувати себе від інших подібних за тією самою мовною ознакою [44, с. 65]. Однак, на нашу думку, варто також підкреслити значення мови у контексті об'єкта нашого дослідження – операцій впливу та у якості детермінанти національної ідентичності сучасного українця, адже приклад друкованої преси хоч і має вагоме підґрунтя, але потребує додаткової уваги з огляду на історичні соціокультурні (у тому числі мовні) глобалізаційні процеси. Так, варто зважати на те, що попри об'єднання мов у єдину літературну, що зумовило ансамблювання територіальних культур у національній [40, с. 12], в Україні досі широко розповсюджені говірки та діалекти у розмовному вжитку, які втілюють певні соціокультурні особливості регіонів [45, с. 123], що може мати наслідки у вигляді значної ваги територіальної ідентичності у комплексі ідентичностей українця і яка може бути пояснена через об'єднання не стільки навколо «літературно-українськомовної спільноти» як би це було за висновками Б. Андерсона, а навколо тієї спільноти, яка послуговується тією ж розмовною мовою. Ще однією особливістю мови в сучасних умовах, яку варто окреслити зважаючи на простір поширення операцій впливу – видозміна мови та її соціокультурної ролі у соціальних мережах. Так, попередньо нами висувалась гіпотеза про важливість мови як маркера національної та етнічної ідентичності індивіда при здійсненні інтеракцій у віртуальному просторі [40, с. 29]. Враховуючи це, а також викладені вище висновки про дискурсивну наближеність, включаючи такі ознаки культури, як мову як фактор, що сприяє не тільки легшому обміну значеннями, їх декодуванню споживачем, але і типізації, об'єктивації та легітимації певних практик, що передаються в межах операції впливу, та кейси використання української мови в межах здійснення операцій впливу [46], як для спрощення сприйняття інформації об'єктами впливу, так і з метою знецінення української мови та закріплення використання російської (як безпосередній вплив на практики) [47], ми можемо висунути гіпотезу про особливу значущість української мови як складової української національної

ідентичності та про особливу увагу до неї у повідомленнях в межах операцій впливу, що може бути перевірена в межах авторського емпіричного дослідження.

Отже, враховуючи попередньо виконаний нами синтез підходи Е. Сміта, Р. Бруйбекера та Б. Андерсона до розуміння нації та спираючись на визначення культури, як спосіб організації повсякденності [48, с. 313], ми можемо визначити національну ідентичність як діалектичну різницю між індивідом і суспільством, виражену у повсякденних практиках індивіда, що ґрунтується на сукупності територіальної, класової та етнічної приналежностей [40, с. 15]. Однак, враховуючи фокус даного дослідження, описані вище концепції ідентичності як системи символічних значень в межах дискурсивного підходу та актуалізований авторський концепт, вбачається також доречним розширити визначення **національної ідентичності: це діалектична різниця між індивідами та індивідом/суспільством, виражена у повсякденних практиках індивіда, що передаються та переймаються у формі характерних символічних значень, та які ґрунтуються на сукупності територіальної, класової та етнічної приналежностей. Тож і процес конструювання національної ідентичності ми можемо розуміти як процес ансамблю територіальних, класових та етнічних ідентичностей індивіда, виражених у відповідній культурі, сприйнятої через її характерні символічні значення.**

Нижче подаємо схематичне зображення взаємозв'язків ідентичностей, культур та їх прикладів у ансамблі національної ідентичності:

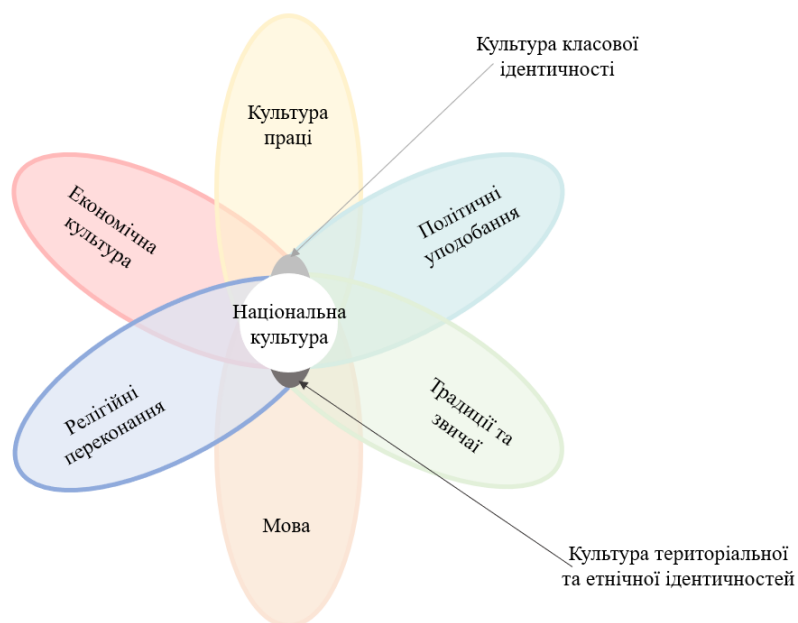

Рис. 2.2. Схема взаємозв'язків комплексу ідентичностей, культур та прикладу їх проявів у складі національної культури та ідентичності [40, с. 18].

Водночас враховуючи застосування дискурсивного підходу до розуміння ідентичності та суттєвий акцент на сприйнятті практик через їх символічні значення, що являють собою структуру значень, нам видається доречним окремо концептуалізувати феномен національної культури, як такий, що безпосередньо впливає на конструювання національної ідентичності індивіда, детермінує та детермінується його габітусом та виступає об'єктом трансляції. Іншими словами, **національна культура є структурою символічних значень практик, що відображають діалектичну різницю між спільнотами (макросоціальними групами), яка ґрунтується на етнічній, територіальній та класовій культурах та завдяки сприйняттю якої конструється національна ідентичність.** Нижче подаємо схему взаємозв'язків національної ідентичності та національної культури відповідно до описаних механізмів переймання та трансляції практик:

Рис. 2.3. Схема взаємозв'язку національної культури та національної ідентичності, їх складових у дискурсивному ланцюжку.

Варто також зауважити, що конструювання національної ідентичності також передбачає послідовні підпроцеси, що можуть бути описані в межах конструктивістського розуміння соціальної реальності. Фактично, аналізуючи процеси габітулізації, об'єктивації, типізації та інституціоналізації, подані у їх роботі «The Construction of Social Reality», ми можемо побачити як процес конструювання національної ідентичності розбивається на підпроцеси з відповідними ролями: габітулізація позначає межі структурування засвоєної у символічній формі практики у формі повсякденності (габітусу) через її регулярне відтворення; на етапі типізації відтворювана в інтеракціях практика набуває передвизначеного мотиву до відтворення та змісту для індивіда, набуває смислу національної; в процесі об'єктивації практики утворюються узгоджені в межах «діалогу» (за С. Голлом) мотиви та сценарії практики, а також практика починає відтворюватись в об'єктивних носіях культури; інституціоналізація та легітимація дозволяє практикам структуруватись у чітку структуру взаємодії з визначеними ролями й закріплює практику у суспільній нормі [40, с. 19]. Тут варто зауважити, що конструювання національної ідентичності індивіда, як

індивідуальної ознаки, відбувається саме у підпроцесах габітулізації та типізації, в той час як підпроцеси об'єктивації й інституціоналізації утворюють ідентичність групову, оскільки передбачають наявність спільного культурного поля за С. Голлом, у якому циркулюючі практики набувають якщо не однакових, то «взаєморозуміючих» (кодованих та декодованих за подібними смисловими структурами) інтерпретацій у формі смислів. Ми не вбачаємо це перепорою до здійснення подальшого дослідження, не зосереджуючись вибірково на мікросоціологічному чи макросоціологічному рівнях конструювання ідентичності та вважаючи можливим фіксувати смисли, символічні форми практик і значення які існують на усіх підпроцесах конструювання і виокремлюючи їх аналіз як конструюючих індивідуальну чи групову ідентичність у якості додаткового емпіричного виміру.

При цьому, для емпіричного аналізу в фокусі нашої роботи ми будемо зважати на те, що ансамбляж відбувається через інтеракції з іншими індивідами та соціальними інститутами (суб'єктивними та об'єктивною соціальними реальностями), що перш за все передбачають зчитування відповідних практик у їх символічній формі значень. Іншими словами, одиницею передачі практики, що може бути виокремлена емпірично та охарактеризована як така, що має потенційний вплив на ідентичність індивіда, є саме символічна форма практики, тобто її символічне значення. І, зважаючи на окреслену мету нашого дослідження, надалі ми будемо розглядати саме символічні значення практик української національної ідентичності, що транслуються і сприймаються в інтеракціях між індивідами, як такі, що здатні чинити вплив на об'єктивно-існуючу українську національну ідентичність.

Висновки до розділу 2

В межах другого розділу ми виконали огляд соціологічних підходів до розуміння ідентичності, нації та національної ідентичності.

Так, відповідно до сучасних соціологічних інтерпретацій феномену ідентичності, нам вдалось з'ясувати, що ідентичність не є сталою та моноістичною, індивід наразі перебуває у просторі нових, постійно змінних ідентичностей, а переосмислення власної афіліації з соціальними групами має тенденцію до формування ідентифікації від зворотного (демаркації). У процесі концептуалізації явища ми застосували синтез концепцій політик ідентичності, габітусу, конструктивістського та постструктуралістського підходів, визначивши конструювання ідентичності як процес переймання та структурування індивідом практик у повсякденність, що передбачає попереднє їх сприйняття у символічній формі значення та який відбувається в процесі і в контексті соціальних взаємодій, а ідентичність – як комплекс практик індивіда у повсякденному житті, що проявляють його діалектичну різницю з іншими у процесі соціальної взаємодії.

Наступним кроком ми проаналізували розуміння нації та національної ідентичності, викладені у роботах Е. Сміта, Р. Бруйбекера та А. Бенедикта. Враховуючи висновки щодо феномену ідентичності та попередні напрацювання у даній проблематиці, ми розширили авторську концептуалізацію національної ідентичності як діалектичної різниці між індивідами та індивідом/суспільством, вираженої у повсякденних практиках індивіда, які ґрунтуються на сукупності територіальної, класової та етнічної приналежностей розумінням передачі та переймання практик у формі характерних символічних значень. Відповідно, процес конструювання національної ідентичності ми визначили як процес ансамбляжу територіальних, класових та етнічних ідентичностей індивіда, виражених у відповідній культурі, сприйнятої через характерні символічні значення її практик.

Додатково ми уточнили значення національної культури у дискурсивному ланцюжку «практика – символічне значення» та визначили її як структуру символічних значень практик, що відображають діалектичну різницю між спільнотами (макросоціальними групами), яка ґрунтується на етнічній, територіальній та класовій культурах та завдяки сприйняттю якої конструюється національна ідентичність. З огляду на роль мови як детермінанти національної

ідентичності та нації як спільноти, ми також висунули гіпотезу про особливу значущість української мови як складової української національної ідентичності в контексті операцій впливу. Тож, виконані завдання дозволяють здійснити операціоналізацію ключових понять роботи для проведення емпіричного дослідження, що буде описано в 3 розділі.

РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК КОНСТРУКТ У СУЧАСНИХ ОПЕРАЦІЯХ ВПЛИВУ

3.1 Операціоналізація основних понять емпіричного дослідження української національної ідентичності як конструкту у операціях впливу

Перш ніж здійснити емпіричне дослідження в межах окресленої теми, апробувати здатність сформульованих вище теоретичних концептів пояснити соціальну дійсність та перевірити деякі з гіпотез, сформульованих попередньо і далі, необхідно остаточно операціоналізувати основні поняття нашої роботи, визначити методи та обґрунтувати джерела соціологічної інформації, що будуть використовуватись в емпіричному дослідженні.

Так, попередньо нам вдалось реконцептуалізувати інформаційно-психологічні у понятті «операція впливу», що визначається акцентом на соціологічному змісті даного явища та пояснює феномен у частині передачі інформації через комунікативний підхід С. Голла, у частині впливу на поведінку в категоріях переймання практик та конструювання соціальної реальності за П. Бергером і Т. Лукманом та визначає метою аномічний стан.

Відповідно, передача інформації у межах операції впливу нами сприймається як процес кодування виробником, передачі та декодування споживачем у межах спільного дискурсу, схожих, але не обов'язково однакових, зумовлюючих та результируючих смислових структур, крізь які проходить повідомлення. Найдоречнішим, на наш погляд, є розгляд саме процесів кодування та декодування, адже вони зумовлюються та спричиняються дійсно існуючими об'єктами – текстами – що придатні до обробки та аналізу дослідником, зважаючи на їх конотативні змісти, контекст, дискурс у якому вони здійснюються та пов'язані з ними ймовірні символічні структури. Так, до прикладу, знаходячись у спільному дискурсі розуміння значення практики фандрейзингу в економічних практиках українця, є можливим відтворити символічну структуру «донат – це шахрайство» у конотативно негативному закодованому повідомленні, що потім декодується відповідно до конотації та сприймається у вигляді символічної структури «донатити – небезпечно».

Важливо також зауважити, що у розглянутому нами прикладі, необхідно враховувати конотацію повідомлення, що спонукає до процесу закріплення практики неучасті у благодійних зборах, а також емоційний контекст, що надається як стимул до сприйняття цієї практики, пов'язаний зі страхом та небезпекою, тож ми можемо говорити у цій ситуації й про вироблення ризику без пропонування інституції чи сили, що здатна його подолати, таким чином наближаючи максимальну проєктну аварію у розумінні У. Бека. Відповідно, сприйняття такої смислової структури та закріплення практики стимулює аномічний стан, як і у частині зміни моральних установок («благодійність – добре» на «благодійність – небезпечно») так і у частині руйнування соціальних норм («допомагати співвітчизникам – прийнятно для усіх»).

Тобто, ми припускаємо, що сприйняття такої символічної структури впливає на символічне значення практики фандрейзингу та може реконструювати повсякденність індивіда, змінивши практику участі у зборах на практику свідомого уникання зборів, поширення інформації про небезпеку зборів чи загалом виключити практики фандрейзингу, не конституюючи нової взамін, чинячи вплив на габітус та суб'єктивну соціальну реальність. Завдяки такій схемі ми можемо прослідкувати не тільки взаємозв'язок комунікаційної теорії з конструктивістським підходом, але і помітити доречність синтезу дискурсивного та конструктивістського підходів до розуміння ідентичності, як комплексу практик, що постійно циркулюють на пов'язаних рівнях символічних значень та практичного змісту практик. Продовжуючи приклад: практика уникання зборів чи поширення інформації про їх небезпеку здатна об'єктивуватись через інтеракції з іншими індивідами та об'єктивною соціальною реальністю, оскільки буде продукувати (або підтримувати) відповідний дискурс інтерпретації, а згодом і легітимізуватись в окремих соціальних групах, чи, якщо припустити відсутність переймання зворотної практики постійної участі у благодійності, навіть інституціоналізуватись як суспільна норма. До прикладу, можна говорити про легітимацію та можливу інституціоналізацію (враховуючи декларовану значну роль держави у питаннях гуманітарної та соціальної допомоги) відмови від

фандрейзингових практик у суспільстві РФ, оскільки, за різними даними, від 33% (*Благотворительность в России: вовлеченность, мотивы, барьеры. ВЦИОМ, 2022*) до 36% (*Бахровская Е. В. Оценка участия населения в благотворительной деятельности, 2025*) росіян брали або могли б узяти участь у зборі коштів на ті чи інші потреби (з них більша частина брали участь одноразово або ситуативно, а не постійно (*ВЦИОМ, 2022; Бахровская Е. В, 2025*), що відображає відсутність габітулізованої практики на національному рівні), а рівень довіри до благодійних організацій складає 30% (*ВЦИОМ, 2022*). Порівняльно, серед українців 31% переказує кошти на потреби ЗСУ постійно, а 39% робить це час від часу [49, с. 34]. Довіра до волонтерських організацій в Україні складає 63% [Там само, с. 9].

Відповідно, емпіричним змістом підпроцесу габітулізації є закріплення певної практики у вигляді регулярно повторюваної дії, звички; типізації – сприйняття даної дії у спільному з іншими контексті, тобто «національний смисл»; об’єктивації – відтворення практики в об’єктивних носіях та символах; легітимізацію практики можливо визначити за наявністю розподілених ролей та моделі її здійснення серед індивідів; про інституціоналізацію ж свідчить закріплення практики у вигляді законів чи норм окремих соціальних інститутів.

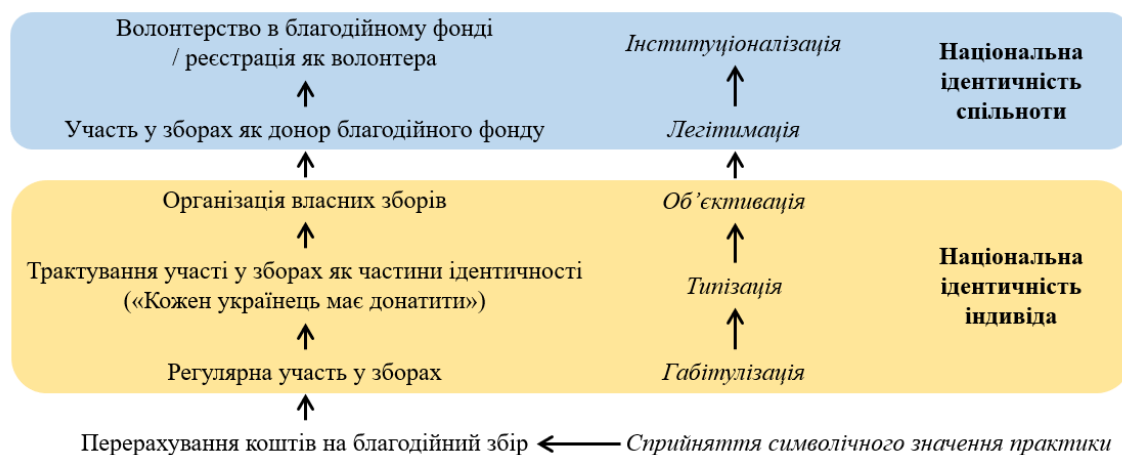

Рис. 3.А. Схема відповідності практик участі у благодійних зборах підпроцесам конструювання національної ідентичності та їх послідовність.

Не зважаючи на один наведений та проаналізований нами приклад, важливо припустити також можливість використання символічних значень практик та їх змінені символічні значення стосовно усіх національно-

притаманних практик як інструменту операцій впливу для реконструювання української національної ідентичності.

Згідно з нашими попередніми дослідженнями з теми, вплив на конструювання української національної ідентичності мають практики пов'язані з мовою, а саме: спілкування українською у побуті, використання української як «мови сфери послуг», створення та споживання україномовного контенту; практики пов'язані з традицією та національною пам'яттю: святкування національних свят та відзначення пам'ятних дат; політичні практики; релігійні практики, що стосуються релігійних свят, що сприймаються як національні (Пасха, Різдво); економічні практики, а саме участь у благодійних фандрейзингових кампаніях [40, с. 53-54]. Ми також припускаємо можливе використання символічних значень інституціоналізованих національних практик, що не розглядались нами у попередній роботі. Тож, виникає необхідність повторної операціоналізації індикаторів підпроцесів конструювання української національної ідентичності у вигляді практик.

Таблиця 3.1.

Таблиця індикаторів підпроцесів конструювання української національної ідентичності

Складові нац. культури	Прояви у габітулізації	Прояви у типізації	Прояви у об'єктивації	Прояви у інституціоналізації
Мова	Спілкування українською у побуті.	Трактування використання української мови як приналежності до українців.	Створення та/чи споживання україномовного контенту як виду культурного продукту.	Дотримання законів про використання державної мови.
Традиції та звичаї	Привітання з національними святами.	Сприйняття святкування чи привітання з національним святом, як ознаки приналежності до нації.	Використання національної символіки та одягу.	
Політична культура	Зацікавленість у політичних подіях.	Інтерпретація участі у політичному житті громади та України, як участі у політичному житті нації.	<ul style="list-style-type: none"> • Висловлювання політичної позиції. • Участь у політичних акціях. 	<ul style="list-style-type: none"> • Участь у політичних партіях, ГО. • Участь у політичних процесах (голосування, петиції). • Визнання державних процесів легітимними.
Релігія	Святкування релігійних свят.	Сприймання релігійних свят як національних.	-	-
Економічна культура	Участь у благодійних фандрейзингових кампаніях.	Інтерпретація участі у благодійності як належності до нації.	Організація благодійних зборів.	<ul style="list-style-type: none"> • Реєстрація як волонтера. • Участь у БФ, БО.

Враховуючи таку операціоналізацію підпроцесів конструювання національної ідентичності, а також викладені попередньо теоретичні висновки щодо ролі символічних значень практик, виникає необхідність додаткової операціоналізації останніх, що дозволить провести емпіричну перевірку висунутих тез.

Таблиця символічних значень національних практик

Категорія практик	Практика, пов'язана з національною ідентичністю	Символічне значення практики
Мова	Спілкування українською у побуті.	Сприйняття української мови як рідної / нормалізованої.
	Створення та/чи споживання україномовного контенту як виду культурного продукту.	Україномовний контент як носій значень національної культури.
	Дотримання законів про використання державної мови.	Українська мова як єдина державна мова.
Традиції та звичаї	Привітання з національними святами.	Дотримання традицій та звичаїв.
	Сприйняття святкування чи привітання з національним святом, як ознаки приналежності до нації.	Національні свята як частина української національної культури.
	Використання національної символіки та національного одягу.	Трансляція традицій та звичаїв / репрезентація себе як українця.
Політична культура	Зацікавленість у політичних подіях.	Інтерес до політики як нормалізований.
	Інтерпретація участі у політичному житті громади та України, як участі у політичному житті нації.	Дотримання спільного вектору розвитку нації як частина національної культури
	Висловлювання політичної позиції.	Дискусія як нормалізований вид політичної участі.
	Участь у політичних акціях.	Активна незгода як внесок у розвиток нації та держави.
	Участь у політичних процесах (голосування, петиції).	Участь у політичних процесах як внесок у розвиток нації та держави.
	Визнання державних процесів легітимними.	Прийняття української національної держави.
	Участь у політичних партіях, ГО.	Безпосередня участь у інституціях як внесок у розвиток нації та держави.
Релігія	Святкування релігійних свят.	Дотримання традицій та звичаїв
	Сприймання релігійних свят як національних.	Релігія є частиною національної культури
Економічна культура	Участь у благодійних фандрейзингових кампаніях.	Допомога нації власним ресурсом
	Інтерпретація участі у благодійності як належності до нації.	Практика донатів є притаманною українській національній культурі
	Організація благодійних зборів.	Трансляція практики / активна участь як частина національної ідентичності
	Участь у БФ, БО.	Прийняття ролі донора / учасника у благодійності.
	Реєстрація як волонтера.	Прийняття інституцій благодійності.

Зважаючи на розвідувально-описовий характер нашого дослідження, емпірично перевірити дійсну наявність детермінуючої ролі повідомлень в межах операцій впливу не є можливим, тож, для перевірки теоретичних тверджень ми пропонуємо зосередитись на описовому аналізі використання української національної ідентичності, а саме визначенні поширених в межах операцій впливу символічних змістів практик.

Відповідно, **метою** нашого емпіричного дослідження є опис символічних значень практик, пов'язаних з українською національною ідентичністю, що використовуються в межах операцій впливу. Зважаючи на попередні висновки, а також на теоретичне обґрунтування використання дезінформації (викривленої інформації) як інструменту операцій впливу, **основною гіпотезою** нашого дослідження є наявність відмінних символічних значень національних практик у повідомленнях, що поширюються в процесі операцій впливу. Отже, підтвердження або спростування цієї гіпотези дозволить описати як саме українська національна ідентичність використовується у операціях впливу в частині пов'язаних з нею практик, а також така розвідка забезпечить можливість більш глибокого аналізу у подальших дослідженнях, у тому числі з метою підтвердження чи спростування детермінуючої ролі операцій впливу у процесах конструювання української національної ідентичності.

Однак, попередньо необхідно здійснити огляд наявних емпіричних досліджень в окресленій проблематиці, що дозволить: з'ясувати методологічні особливості, характерні для вивчення операцій впливу; попередньо підтвердити або спростувати, а також висунути додаткові гіпотези; обґрунтувати методи авторського емпіричного дослідження та обрати джерела даних.

3.2 Вторинний аналіз актуальних емпіричних досліджень сучасних операцій впливу Росії проти України

Враховуючи, що з 2014 року Україна знаходилась у стані гібридної війни з РФ, що супроводжувалось активним здійсненням операцій впливу [50, с. 33-37], а з 2022, згідно з повідомленнями ЗМІ та державних органів кількість та масштаби операцій лише збільшились [51; 52], очікуваною є наявність

відповідного наукового інтересу до дослідження особливостей операцій впливу, їх ключових наративів, засобів здійснення та платформ розповсюдження серед українських та закордонних дослідників впродовж цих років.

Так, у 2021 році А. Онкович опублікував дослідження інформаційно-психологічних операцій у середовищі соцмережі Facebook, яке зосереджується на вивченні відкритих джерел у питанні поширення ІПО та протидії ним [53]. У цьому дослідженні перш за все розглядаються причини поширеності ІПО саме в середовищі обраної соціальної мережі та стверджується, що трансформація соціальної мережі Facebook у засіб вертикальної та горизонтальної організації суспільства забезпечило високу увагу з боку «політичних партій та рухів, об'єднань за інтересами, релігією чи фахом, земляцтв, фангруп тощо» [Там само, с. 210]. Це частково корелює з наведеними нами теоретичними висновками в межах теорії суспільства ризику У. Бека – у сучасному світі абсолютно різні сили починають змагатись за формування нової інституції, здатної відповісти на ризику. Також в роботі розкриваються основні приклади дискурсу ІПО [Там само, с. 211], тож і ми їх розглянемо детальніше та проаналізуємо відповідність нашим попереднім теоретичним висновкам:

1. «Створення аури бездуховності й аморальності» – дослідник наводить приклади наративів, що демонізують українців, а також спростовують культурні та історичні цінності України. Ми вбачаємо у цьому аспекті відповідність нашим висновкам про аномічний стан суспільства як основну мету операцій впливу;

2. «Виявлення та посилення протиріч» – А. Онкович подає приклади наративів про «братські народи» та одночасно відмінності між росіянами та українцями. Такі наративи можуть працювати на утворення невідповідностей між декларативним і практичним рівнями практик, а також сприяти засвоєнню окремих символічних значень практик, апелюючи напряду до діалектичної різниці. Себто, сприймаючи таку інформацію індивід може конструювати нав'язаний варіант соціальної реальності, що, зрештою, посилить аномію;

3. «Маніпулювання суспільною свідомістю соціальних груп населення країни з метою створення політичної напруженості та хаосу» – цей тип наративів ми вбачаємо напряму пов'язаним з розвитком аномічного стану суспільства;

4. «Дестабілізація політичних відносин між партіями, об'єднаннями й рухами з метою провокації конфліктів» – як приклад, автор наводить розпалення недовіри між політичними силами, у чому ми вбачаємо спроби руйнування легітимованих та інституціоналізованих практик у частині політичної культури України, що співвідноситься з описаним нами механізмом трансляції практик в межах операцій впливу й у досягненні розвитку аномії як кінцевої мети;

5. «Зниження рівня інформаційного забезпечення органів влади» – даний приклад ми співвідносимо з оптикою «суспільства ризику», оскільки можемо трактувати його як спробу індукувати страх шляхом зменшення розуміння ризиків інститутами, що здатні на них відповісти. Також, ми вбачаємо тут доречним звернутись до концепції політик ідентичності, адже, фактично, йдеться про «знешкодження інструментів» трансляції та легітимації «офіційної» ідентичності;

8. «Масове подання в інформаційних каналах супротивника дезінформації» – цей приклад ми частково описали через застосування концепції імплузії смислів.

Таким чином, ми можемо зробити попередній висновок про релевантність, а також здатність до емпіричного застосування пропонованої нами концепції операцій впливу. Однак, для остаточної валідації концепту необхідні додаткові емпіричні дослідження.

У 2023 році видання VoxCheck опублікувало результати власного дослідження, що до здатності українців розрізняти ворожі наративи в інформаційному просторі та частоту згадок різних наративів [1]. Так, згідно з їх результатами, 20% українців регулярно стикаються з такими наративами і від 25% до 43% опитаних погодились з тим чи іншим наративом. Такий результат вказує на значну поширеність ключових наративів та наявність інформаційного впливу на українців. Найбільш поширеним з таких наративів є теза про заборону

діяльності Української Православної Церкви (фактично контрольованої РФ), як переслідування церкви в цілому. Такі висновки дослідження не тільки ще раз підкреслюють актуальність нашого дослідження, але й підказують додаткові символічні значення практик, що необхідно включити до переліку досліджуваних окрім операціоналізованих вище.

У 2023 році Центр з питань захисту цивільного населення в умовах конфлікту (Center for Civilians in Conflict) опублікував звіт «Коли слова стали зброєю: безпрецедентні ризики для цивільного населення через поширення дезінформації в Україні», у якому, застосувавши аналіз літератури, стандартизовані опитування, напівструктуровані інтерв'ю та аналіз дописів у соціальних мережах, з'ясував наративи ІПО, описав вплив ІПО на безпеку цивільних та загострив увагу на каналах розповсюдження ІПО [54]. Зокрема, опитані експерти у звіті зазначали про небезпеку посилення розколів між соціальними групами українців через ІПО на основі мови та територіальної ідентичності [Там само, с. 31], що корелює з висунутими нами твердженнями про спрямованість операцій впливу на розвиток аномічного стану суспільства, а також підтверджує можливість використання ідентичності як конструкту. Деякі з опитаних респондентів також зазначали, що відчують недовіру до громадян, що спілкуються російською [Там само, с. 32]. Ми не можемо стверджувати про цей факт як причину чи наслідок операцій впливу, однак вбачаємо у ньому релевантність гіпотези про особливе значення мови як частини національної ідентичності, а також часткове підтвердження тези про особливу увагу до неї в межах операцій впливу. Окрема увага приділялась аналізу наративів ІПО, пов'язаних з руйнуванням довіри до ЗСУ та уряду, та звинуваченню їх у воєнних злочинах [Там само, с. 38], у чому ми також вбачаємо спроби розвитку аномічного стану в українському суспільстві. Також у звіті аналізували інформаційні потреби та практики українців, зокрема частоту споживання інформації, довіру до платформ та використання Telegram. Так, динаміка використання Telegram як основного джерела інформації про політичну та безпекову ситуацію суттєво змінилось: у 2021 році таку відповідь надавали 14%

респондентів, а на листопад 2022 року про це зазначили 46% [54, с. 18]. При цьому, рівень довіри до Telegram після лютого 2022 року зріс у 42% респондентів.

Подібна тенденція у використанні платформи зберігається у станом на 2025 рік: згідно зі звітом соціологічної групи «Рейтинг», 40% респондентів постійно отримують інформацію з Telegram про події в Україні, а ще 12% роблять це часто (4-5 днів на тиждень) [55, с. 4].

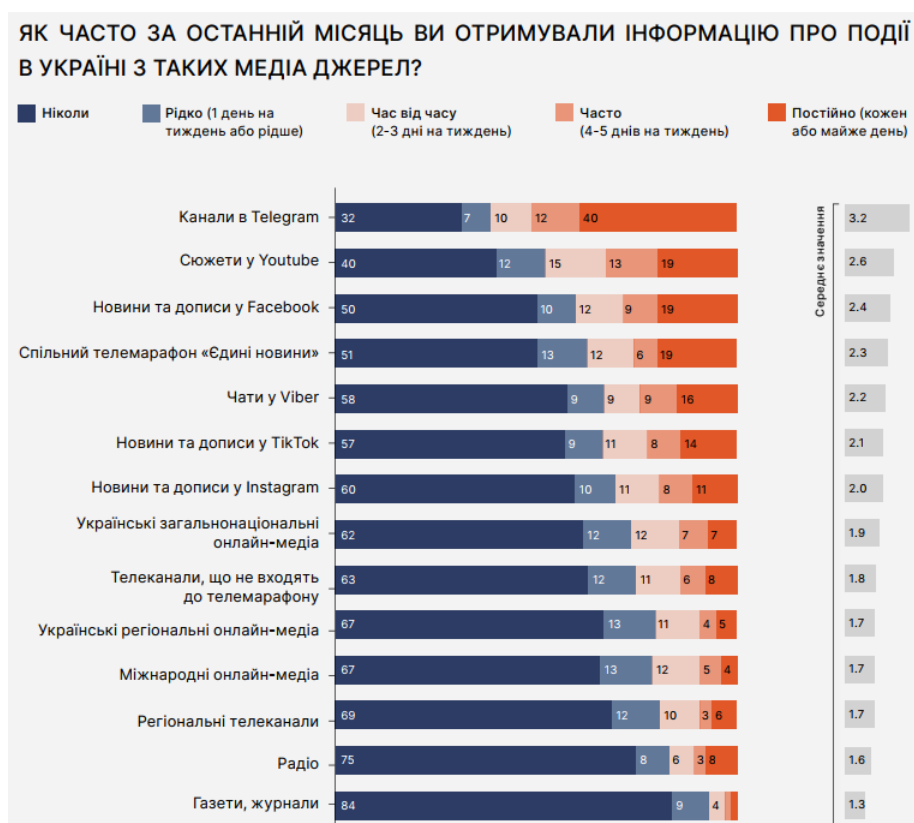

Рис. 3.1. Частота отримання інформації з різних джерел медіа. 2025 рік, % респондентів [Там само].

При цьому 10% респондентів повністю довіряють цьому джерелу інформації, а ще 47% – частково [Там само, с. 6].

Рис. 3.2. Довіра до джерел інформації. 2025 рік, % респондентів [55, с. 6].

З огляду на таку популярність платформи Telegram, як основного джерела інформації, рівень довіри до неї та висновки Онковича про значну роль соціальних мереж у поширенні повідомлень в межах операцій впливу, ми вбачаємо доречним зосередитись у власному емпіричному дослідженні на аналізі повідомлень, розміщених саме у цій соціальній мережі. А зважаючи на методологічні особливості викладених вище досліджень, що включали аналіз повідомлень у соціальних мережах для виявлення наративів та відстеження наслідків операцій впливу, ми вбачаємо доречним також застосувати метод контент-аналізу, як такий, що відповідає меті нашого емпіричного дослідження та дозволяє отримати висновки з підтвердженням або спростуванням висунутих гіпотез. Відповідно, джерелом соціологічної інформації для авторського емпіричного дослідження мають бути дописи Telegram-каналів, повідомлення у чатах, коментарі користувачів під дописами. Однак, варто зважати на необхідність додаткових підтверджень належності дописів, повідомлень та коментарів до опублікованих в межах здійснення операцій впливу, як це здійснюють відповідні аналітичні центри [56], вдаючись до форензивних

методик та аналізу відкритих джерел, що, враховуючи розвідувальний характер дослідження, не відповідає наявним ресурсам та спричинить зміщення фокуса в аналізі. Відповідно, пропонується обрати джерело інформації у вигляді Telegram-каналу, що відповідає критеріям популярності серед користувачів та підтвердженого поширення дописів в межах операцій впливу.

У 2024 році, інтернет-видання Texty опублікувало власне оглядове дослідження популярних каналів Telegram що до їх рівня маніпулятивності у повідомленнях і новинах [57]. Розділивши маніпулятивні прийоми на:

- емоційно навантажену мову – використання сильного позитивного чи негативного забарвлення тексту;
- «блискуче узагальнення» – використання завідомо позитивно конотативних абстрактних понять штибу «патріотизм», «справедливість», тощо;
- ейфорію – використання події для підняття морального духу;
- апеляцію до страху;
- страх, непевність і сумніви – подання новини з метою викликати одну з цих емоцій; апеляцію до народу – намагання переконати, що «так чинить більшість»;
- кліше без суті – загальноживані фрази для зміщення акцентів з неоднозначних тверджень;
- whataboutism – виправдовування негативних дій апеляцією до схожих дій іншого об'єкта у відмінних або схожих контекстах;
- вибіркоче підтвердження;
- «опудало» – підміна тези опонента на схожу, що можна спростувати, видаючи за спростування початкової тези;

дослідники проаналізували дописи 100 найпопулярніших новинних, авторських, проросійських та державних каналів за період червень-серпень 2024 року, використовуючи натреновану попередньо нейромережу. Отримані результати, з достовірністю на рівні 91%, показали, що найбільш маніпулятивними та такими, що апелюють до страху у більш ніж 50% дописів є

проросійські канали «Женщина с косой», «Картель», «Резидент», «Dubinsky.pro» та «MediaKiller». Канали, крім «Dubinsky.pro», у лютому 2022 року були визнані Центром протидії дезінформації, що діє при Раді національної безпеки та оборони, як «ворожі», що беруть участь у здійсненні «інформаційного терору» проти України [58].

У лютому 2021 року Служба безпеки України, в результаті спецоперації, встановила факт діяльності мережі Telegram-каналів, безпосередньо пов'язаних з 8-им Головним центром спеціальної служби Головного управління Генерального Штабу Збройних сил РФ, що, згідно з інформацією з відкритих джерел, відповідають за здійснення інформаційно-психологічного впливу [59]. Так, зокрема, оперативники встановили адміністраторів та канали фінансування діяльності адміністрації каналів «Легитимный», «Резидент», «Картель» та «Сплетница». Зважаючи на вищевикладене, ми вважаємо доречним обрати для аналізу повідомлення перелічених Telegram-каналів з метою пошуку повідомлень та інформації, у яких фіксувались би визначені нами попередньо індикатори альтернативних символічних значень національних практик. Відповідно, доречним методом проведення емпіричного дослідження ми вбачаємо контент-аналіз повідомлень обраних Telegram-каналів.

3.3 Дослідження символічних значень української національної ідентичності у сучасних операціях впливу на прикладі Війни за Незалежність України

Враховуючи обраний метод та джерело інформації, першим етапом дослідження став збір повідомлень відповідних Telegram-каналів, що було виконано внутрішніми ресурсами месенджера, а саме через експорт дописів у форматі JSON за період з 24.02.2022 по 24.10.2025. В результаті було зібрано 45183 повідомлення, які потенційно могли вироблятися в межах російських операцій впливу проти України, з яких: 15878 з каналу «Резидент», 13625 з каналу «Сплетница», 9834 з каналу «Легитимный» та 5846 з каналу «Картель».

Наступним етапом було виконано обробку повідомлень засобами MS Excel 2021 та приведено у вигляд об'єднаної бази даних з кодифікацією унікальних ID,

що містили код джерела, порядковий номер допису, дату та час допису для уникнення дублікатів. Водночас частина зібраних повідомлень є цитуваннями або поширеннями дописів з інших каналів з додаванням коментарів адміністраторів, через що можливі повторення повідомлень або їх частин серед декількох джерел. Наступним кроком було здійснено імпорт бази даних у середовище MAXQDA 2020, як таке, що дозволяє роботу з великим об'ємом даних для потреб якісно-кількісного методу контент-аналізу.

Перед початком аналізу повідомлень ми виокремили ключові слова, що відповідали б згадкам та символічним значенням практик національної ідентичності, що були операціоналізовані попередньо. Таким чином, ми отримали 24 ключових слова, що дозволяють частково автоматизувати аналіз повідомлень, з яких: 7 слів та коренів слів для практик мови та культурного продукту; 6 слів, коренів слів та словосполучень для практик пов'язаних з традиціями та звичаями; 4 слова та коренів слів для політичних практик; 4 коренів слів для релігійних практик; 3 слова та коренів слів для економічної практики участі у фандрейзингу.

Таблиця 3.3.

Перелік ключових слів, коренів слів та словосполучень, пов'язаних з національними практиками, що використовувались для контент-аналізу

Категорія практик	Ключові слова
Мова	Язык-, Культур-, Песн-, Музык-, Исскуств-, Литератур-, Книг-.
Традиції та звичаї	Праздн-, День Независимости, День Конституции, День Соборности, Дню, Дня, Гимн-, Флаг-.
Політична культура	Петиц-, Протест.
Релігія	Пасха-, Рождеств-, Праздн-, Церк-.
Економічна культура	Донат, Благотворительн-, Волонтер-.

Завдяки функціям Lexical Search та Extended Lexical Search було відсортовано і згодом проаналізовано 463 згадки про мову, 339 згадок про культуру, 164 згадки про музику, 308 згадок про мистецтво, 126 згадок про літературу, 317 згадок про свята, 10 згадок про гімн, 244 згадки про прапор, 102 згадки про петиції, 852 згадки про протести, 46 згадок про Пасху, 89 згадок про

Різдво, 591 згадка про церкву, 145 згадок про донати, 86 згадок про благодійність та 232 згадки про волонтерів.

Оскільки частина з цих повідомлень не містила символічних значень практик, містила сторонні конотації ключових слів (згадки у сталих виразах, метафорах тощо) та не стосувалась України чи української національної ідентичності, в результаті аналізу контексту було відфільтровано та зафіксовано як релевантні для наступного етапу 256 згадок про мову, 29 згадок про культуру, 36 згадок про музику, 53 згадки про мистецтво, 66 згадок про літературу, 88 згадок про свята, 4 згадки про гімн, 46 згадок про прапор, 38 згадок про петиції, 584 згадки про протести, 5 згадок про Пасху, 13 згадок про Різдво, 301 згадка про церкву, 124 згадки про донати, 74 згадки про благодійність та 193 згадки про волонтерів.

В ході подальшого контент-аналізу релевантних згадок, в якому враховувались, перш за все, символічні значення згаданих практик та їх співвідношення з операціоналізованими значеннями, однак додатково – конотації згадок та характер альтернативності (альтернативне значення чи альтернатива практика) – було виявлено ряд змістів та практик, що транслюються у повідомленнях через відповідні й часто повторювані наративи. Нижче подано таблицю кількісних показників виконаного аналізу:

Таблиця кількісних результатів контент-аналізу

Категорія практик	К-ть релевантних згадок	К-ть повторюваних наративів	Загальна к-ть згадок наративів	К-ть альтернативних символічних значень практик	К-ть альтернативних практик
Мова	440	14	237	7	2
Традиції та звичаї	138	19	165	13	4
Політична культура	622	12	639	10	-
Релігія	319	8	322	5	1
Економічна культура	391	6	234	5	-

Слід також зауважити, що у одному повідомленні могли міститись згадки декількох різних наративів, відповідно – різних символічних значень та практик, через що за окремими категоріями кількість згадок наративів перевищує кількість релевантних згадок. Також, частину релевантних повідомлень не вдалось класифікувати за трансльованими значеннями та практиками попри характерні конотації та контекст, тож в окремих категоріях кількість згадок наративів є меншою за загальну кількість релевантних згадок.

Детальний якісний аналіз альтернативних символічних значень практик та альтернативних практик подано нижче та у вигляді об'єднаних таблиць у Додатках 1 і 2 відповідно.

Таблиця 3.5.

Таблиця виявлених альтернативних символічних значень мовних практик, що використовуються в операціях впливу (відсортовано за частотою згадок та об'єднано за практиками)

Практика	Наратив	К-ть згадок	Альтернативне символічне значення практики	Ймовірна функція значення
Спілкування українською у побуті.	Українська мова викликає конфлікти	67	Спілкування українською роз'єднує націю та є джерелом конфліктів	Альтернативна типізація
	Українізація – примусова	36	Спілкування українською не є природним для українця	Дегабітулізація
	Українська мова – сільська	2	Спілкування українською характерне для низьких соціально-економічних класів	Альтернативна типізація
	Мова не важлива	2	Мова не є частиною ідентичності	Скасування символічного значення
Створення та/чи споживання україномовного контенту як виду культурного продукту.	Український культурний продукт – штучний	11	Споживання українського культурного продукту не є частиною ідентичності	Детипізація
	Влада знищує український культурний продукт	4	Споживання українського культурного продукту не підтримується владою	Деінституціоналізація
Дотримання законів про використання державної мови.	Російська мова важлива на державному рівні	57	Закон про захист української мови дискримінує інших громадян	Делегітимація
	В Україні однаково важливим є українська та інші мови (угорська, польська)	10		

Аналізуючи наративи, що апелюють до символічних значень мовних національних практик, перш за все можна виділити найчастіше згадуваний меседж про українську мову, як причину конфліктів і ворожнечі у суспільстві. Подібна конотація, що надається мові у повідомленнях здатна не лише змінювати символічний зміст практики, трансформуючи ідентичність та соціальну реальність індивіда, але і безпосередньо здатна впливати на аномічний стан у суспільстві, підкреслюючи конфліктність у соціумі та руйнуючи моральні норми взаємоповаги та толерантності. Визначним є також те, що цим наративом здійснюється альтернативна типізація (присвоєння відмінного трактування дії

при інтеракції з іншими індивідами) – діалог українською може сприйматись не як спроба самоідентифікації співрозмовника чи прояв української національної ідентичності, а як спроба провокації конфлікту. Це співвідноситься і з наративом «штучної українізації», який дегабітулізує використання української у повсякденності через символічне значення «спілкування українською не є природним», знищуючи таким чином практику. Одночасно, ми можемо бачити і прояви комунікативного ланцюжку С. Голла, коли виробник повідомлення закладає негативну конотацію у згадки української мови, що, формує схожу структуру знання та подальше декодування з тією самою негативною конотацією. Таким чином, не тільки культивується упереджене ставлення до україномовних співгромадян, але і посилюється нерозуміння через розбіжність у символічних структурах між соціальними групами.

З окремих, неповторюваних у масиві даних, наративів, що стосувались мовних практик, можна виділити ті, що апелюють до незнання української українцями, до російськомовних військових та до незаборони росіянами української на ТОТ. Загалом, неповторювані наративи більше спрямовані на виправдання агресії РФ та виробництво ризиків, тож не включались до переліку.

Також варто зауважити, що з усього переліку наративів та відповідних альтернативних символічних значень практик, найбільше спрямовано саме на практику використання української мови у побуті, що частково підтверджує нашу гіпотезу про особливу увагу до української мови в межах повідомлень операції впливу. Але для остаточного підтвердження гіпотези необхідним є застосування більш репрезентативних, кількісних, методів дослідження.

Таблиця виявлених альтернативних символічних значень практик, пов'язаних з традиціями та звичаями, що використовуються в операціях впливу (відсортовано за частотою згадок та об'єднано за практиками)

Практика	Наратив	Кіл-ть згадок	Альтернативне символічне значення практики	Ймовірна функція значення
Привітання з національними святами.	День Незалежності є штучним	7	Свято не є частиною ідентичності	Скасування символічного значення
	Сучасні свята є штучними	5	Національні свята не є частиною ідентичності	
	Святкувати свята небезпечно через мобілізацію	5	Свята не можна святкувати	Дегабітулізація
Сприйняття святкування чи привітання з національним святом, як ознаки приналежності до нації.	День Незалежності не є святковим	6	Привітання недоречно в поточних умовах	Детипізація
	День Конституції – лицемірне свято, оскільки Конституцію порушують	6	Привітання недоречно в поточних умовах	
Вивчення історії та традицій України	Влада просуває мультикультуралізм	17	Уряд знищує українську культуру	Делегітимація
	Українські традиції та історія – штучні	15	Практика не є частиною національної ідентичності	Скасування символічного значення
	Українцям притаманні різні традиції	4	Традиції притаманні українській ідентичності притаманні не усім українцям	Детипізація
	Традиції та звичаї не стосуються війни	4	Традиції та звичаї не є частиною громадянської ідентичності	Альтернативна типізація
Використання національної символіки та національного одягу.	Український прапор використовується для інформаційних акцій та піару	21	Справжній українець не має використовувати національні символи	Деоб'єктивація
	Український прапор використовують псевдопатріоти	7		
	Прапор це символ смерті	12	Прапор є негативним символом України	Альтернативна типізація
	Українцям не принципово «під яким прапором» бути	6	Національні символи не є національними для більшості	Детипізація
	Гімн насаджується українцям штучно	2	Національні символи не є національними для більшості	Скасування символічного значення

Серед наративів, що спрямовані на практики пов'язані з українськими традиціями та звичаями, найбільше використовуються символічні значення святкування національних свят та використання національної символіки та одягу, як об'єктивованої практики вияву національної ідентичності. Так, національні свята згадуються перш за все у контекстах недоречності чи штучності (24 згадки з 29), чим здійснюється дегабітулізація (скасування практики), детипізація (через трансляцію альтернативного трактування святкування у конотативних значеннях глузування з країни, незрозуміння ситуації чи байдужості) та скасування символічних значень. Водночас найбільша кількість згадок об'єктивованої практики використання українського прапора апелює до «щирості» і «справжності» українця, який використовує національну символіку, ймовірно намагаючись деоб'єктивувати прояв національної ідентичності, фактично виключаючи практику з повсякдення індивіда.

Також нам вдалось визначити додаткову практику, початково не операціоналізовану, альтернативне символічне значення якої пропонувалось в повідомленнях – вивчення історії та традицій України, серед альтернативних символічних значень якої також пропонуються наративи штучності та непопулярності, намагаючись детипізувати, присвоїти альтернативну типізацію та скасувати саму практику.

Окремої уваги також заслуговує згадка про національний одяг», який ми не включали до переліку ключових слів, у контексті, схожому до більшості згадок прапора – «несправжність українців, що його носять, чинячи зло країні». Такий наратив фактично також спрямований на деоб'єктивацію і скасування практики і його дослідження може бути перспективною частиною майбутніх розробок у темі.

Таблиця 3.7.

Таблиця виявлених альтернативних символічних значень політичних практик, що використовуються в операціях впливу (відсортовано за частотою згадок та об'єднано за практиками)

Практика	Наратив	Кіл-ть згадок	Альтернативне символічне значення практики	Ймовірна функція значення
Зацікавленість у політичних подіях.	У країні – диктатура	119	Практики не мають сенсу, адже влада вирішує все за народ	Скасування символічного значення
Інтерпретація участі у політичному житті громади та України, як участі у політичному житті нації.				
Висловлювання політичної позиції.		Українці – раби		
Участь у політичних процесах (голосування, петиції).	Петиції не працюють	30	Участь у політичних процесах неможлива	Скасування символічного значення
	Петиції часто суперечливі	8	Практика притаманна маргіналізованій частині населення	Альтернативна типізація
Участь у політичних акціях.	Українці протестують проти мобілізації	119	Протести можливі лише в окремих випадках і не є частиною політичної культури українців	Дегабітулізація та детипізація
	Українці протестують проти відключень світла	14		
	Протести – штучні	26	Протести не є волевиявленням та проявом національної ідентичності	Детипізація
	Протести не працюють	20	Участь у протестах не має сенсу	Скасування символічного значення
Участь у політичних партіях, ГО; Визнання державних процесів легітимними.	Військові виступають проти влади	44	Не всі українці легітимують уряд	Дегабітулізація
	Влада не контролює країну	22	Уряд і органи влади не здатні контролювати державу	Деінституціоналізація
	Влада не є легітимною	17	Державні процеси не є легітимними як такі	Скасування символічного значення
	Влада боїться народу	11	Уряд і органи влади не мають авторитету	Делегітимація

Альтернативні символічні значення політичних практик українців, що пропонуються в проаналізованих часто намагаються скасувати символічне

значення практики як таке, або ж дегабітулізувати її, викреслюючи з повсякденності українця. Характерним є те, що подібні ймовірні спроби спрямовані перш за все на інструменти безпосереднього політичного впливу, як то участь у політичних процесах та акціях і на практики легітимації влади.

Ми вбачаємо у цьому не лише пряме індукування аномії через руйнування соціально прийнятних способів політичної активності у період «заморозки» політичної діяльності на період дії воєнного стану, але і безпосередню руйнацію інституцій та механізмів нейтралізації ризиків, що неодмінно виробляються як через зовнішні чинники, так і штучно в ході операцій впливу. На нашу думку, можна говорити про можливий комплексний підхід в операціях впливу саме до руйнування політичної української культури, що суміщає в собі не тільки всі доступні механізми, але і ефекти, що можуть розглядатись крізь призму різних соціологічних теорій, тобто такі, що діють на різних підпроцесах конструювання ідентичності та у різних площинах впливу.

У наративах стосовно релігійних практик ми можемо побачити згадки Різдва у контексті перенесення його святкування згідно зі зміною церковного календаря з 7 січня на 25 грудня. Так, у зв'язку з цим, відбуваються потенційні спроби скасувати символічне значення святкування Різдва 25 грудня, а також дегабітулізація та делегітимація цієї практики.

Однак найчастіше серед релігійних практик згадується початково не операціоналізована, а саме – відвідування Православної Церкви України. Ми пов'язуємо це, перш за все, з необхідністю трансляції та переймання українцями в інтересах агентів операцій впливу практики відвідування Української Православної Церкви (підконтрольної РФ), що ми проаналізуємо згодом, адже найчастіше цій практиці надається символічне значення нечастого явища, тим самим намагаючись дегабітулізувати (скасувати) саму практику.

Водночас нам не вдалось визначити наративи та альтернативні символічні значення, що звертались би до практики сприймання релігійних свят як національних, що цілком співвідноситься зі слабким зв'язком цієї практики з процесом конструювання національної ідентичності як таким, що був

визначений нами у ході розвідувального емпіричного дослідження у попередніх напрацюваннях з теми [40, с. 53].

Таблиця 3.8.

Таблиця виявлених альтернативних символічних значень релігійних практик, що використовуються в операціях впливу (відсортовано за частотою згадок та об'єднано за практиками)

Практика	Наратив	Кіл-ть згадок	Альтернативне символічне значення практики	Ймовірна функція значення
Святкування релігійних свят.	Різдво 25 числа не є справжнім	7	Різдво 25 числа не є святковим днем	Скасування символічного значення
	Більшість не хоче переносу Різдва	7	Українці, що святкують 25 числа у меншості	Дегабітулізація
Уряд і церква прийняли рішення, протилежне думці українців			Делегітимація	
Відвідування ПЦУ	ПЦУ ніхто не відвідує	76	Українці не відвідують ПЦУ	Дегабітулізація
	ПЦУ є штучно створеною	23	ПЦУ не є справжньою церквою	Скасування символічного значення
Сприймання релігійних свят як національних.	-	-	-	-

Серед економічних практик, а саме комплексу практик, що стосуються благодійності, найчастіше наративи надають альтернативних символічних значень саме практиці участі у фандрейзингових кампаніях як таких. Через апеляції до страху та присвоєння практиці значення непопулярної серед українців може здійснюватись дегабітулізація та скасування практики загалом. Потенційно, у разі скасування цієї практики на підпроцесі габітулізації, усі наступні підпроцеси стануть неможливим, порушивши усталений комплекс практик загалом та безпосередньо вплинувши на економічну культуру та соціальні норми, індукуючи аномію. Також розвиток аномії здійснюється і через потенційне виробництво ризиків через наративи про крадіжки й нецільове використання коштів, як і було висунуто нами гіпотетично у прикладі операціоналізації практики.

Таблиця 3.9.

Таблиця виявлених альтернативних символічних значень економічних практик, що використовуються в операціях впливу (відсортовано за частотою згадок та об'єднано за практиками)

Практика	Наратив	Кіл-ть згадок	Альтернативне символічне значення практики	Ймовірна функція значення
Участь у благодійних фандрейзингових кампаніях.	Українці менше донатять	68	Донатить меншість українців	Дегабітулізація
	Донати краде влада	67	Донатити – небезпечно	
	Донати крадуть волонтери	66		
Інтерпретація участі у благодійності як належності до нації.	-	-	-	-
Організація благодійних зборів.	Донати вимагають	3	Збір коштів є неетичним або здійснюється неетичними способами	Деоб'єктивація
				Скасування символічного значення
Реєстрація як волонтера.	Волонтерство використовують для нелегальних справ	6	Реєстрація волонтера пов'язана з нелегальними та корисними цілями	Делегітимація
Участь у БФ, БО.	Волонтери є політичними силами	24	Волонтери не є благодійниками, а лише представниками політичних сил	Скасування символічного значення

Окремим аспектом аналізу стали альтернативні практики, що транслювались в зібраних повідомленнях. Ці практики стосувались переважно мовних практик, традицій і звичаїв, що ми вважаємо не тільки додатковим підтвердженням гіпотези про спроби присвоєння альтернативних символічних значень практик в ході операцій впливу, але й спорідненим виміром спроб реконструювання соціальної реальності (а відповідно й ідентичності) індивіда. Також, враховуючи, що серед альтернативних значень практик, що ми проаналізували вище, зустрічаються такі, що потенційно можуть скасовувати практику як таку, в тому числі через процеси дегабітулізації, комплексна трансляція таких повідомлень здатна заміщувати практики притаманні українській національній ідентичності на потрібні противнику.

Таблиця 3.10.

Таблиця виявлених альтернативних мовних практик та їх символічних значень, що використовуються в операціях впливу (відсортовано за частотою згадок та об'єднано за практиками)

Практика	Наратив	Кіл-ть згадок	Символічне значення практики	Підпроцес
Спілкування російською у побуті	Російська мова популярна на побутовому рівні	57	Використання російської притаманне українцям	Габітулізація
	Російська мова зникає	34	Використання російської є проявом пам'яті та позиції	Типізація
	Російська мова об'єднує Україну та Росію	10	Російська мова відображає прагнення миру та збереження зв'язків	
Споживання російського культурного продукту	Російське мистецтво у тренді	6	Споживання російського мистецтва нормалізоване	Габітулізація
	Російське мистецтво забороняють	4	Використання російської є проявом пам'яті та позиції	Типізація
	Російське мистецтво спільне з українським	3	Споживання російського культурного продукту ідентичне споживанню українського	

Серед практик пов'язаних з традиціями й звичаями прослідковується аналогічна тенденція – у той час, як святкування національних свят дегабітулізується чи його символічне значення скасовується пропонуються альтернативні практики святкових днів, а саме 9 травня. Характерним також є те, що так званий «День Перемоги», святкування якого пропонується як альтернативна практика, за даними окремих дослідників [60, с. 145-146] є ключовим святом росіян у комплексі їх модерної національної ідентичності.

Таблиця виявлених альтернативних практик, пов'язаних з традиціями та звичаями і їх символічних значень, що використовуються в операціях впливу (відсортовано за частотою згадок та об'єднано за практиками)

Практика	Наратив	К-ть згадок	Символічне значення практики	Підпроцес
Привітання з 9 травня	9 травня – популярне свято	12	Святкування та привітання є популярними серед українців	Габітулізація
Святкування Нового року	Новий рік – популярне свято	5	Святкування та привітання є популярними серед українців	
Трактування святкування 9 травня як приналежності до нації	9 травня є частиною спільної історії	10	Святкування 9 травня є проявом ідентичності та історичної пам'яті	Типізація
Вивчення російських традицій та історії	Російські традиції та історію знищують	11	Притримування російських традицій та асоціація з російською історією є проявом позиції та збереженням ідентичності	
	Російські традиції та історія є спільними для України	10	Російські традиції та історія є рівноцінними за значенням для України як і українські	

Серед політичних та економічних категорій альтернативних практик в повідомленнях в ході аналізу не помічено, однак, як альтернатива практиці відвідування Православної Церкви України, що дегабітулізується та символічне значення якої скасовується, агенти операцій впливу пропонують відвідування церков Української Православної Церкви, підконтрольної РФ. Водночас інших альтернативних практик у категорії релігійних нами не помічено. Додатково слід зазначити, що ймовірною причиною такої значної кількості згадок протиставлення УПЦ та ПЦУ може бути поляризація українського суспільства і відповідна значна соціальна дистанція між індивідами [61, с. 36], яким притаманні різні з цих практик, що, на наш погляд, є підґрунтям не тільки для потенційного впливу на ідентичність та прискорення неконтрольованого поширення інформації, але й посилення «розколу» з метою розвитку аномічного стану в суспільстві.

Таблиця виявлених альтернативних релігійних практик та їх символічних значень, що використовуються у операціях впливу

Практика	Наратив	К-ть згадок	Символічне значення практики	Підпроцес
Відвідування УПЦ	УПЦ є народною церквою	27	Відвідування УПЦ є популярним серед українців	Габітулізація
	На УПЦ здійснюють гоніння	180	Відвідування УПЦ є проявом релігійних уподобань та вірності переконанням	Типізація
	Відвідування УПЦ забезпечить мир	2	Відвідування УПЦ є прагненням до єдності і миру	

Деякі з наративів окрім транслювання альтернативних символічних значень практик та/або альтернативних практик також спрямовані на безпосереднє виробництво ризиків серед окремих соціальних груп, для яких притаманні ті чи інші практики. Окремі ж наративи серед часто повторюваних взагалі не пропонують практик чи їх символічних значень і ми вбачаємо їх сенс саме у фокусі на виробництві ризиків без пропонування відповідних інституцій, що можуть їх подолати, тим самим підсилюючи аномічні процеси у суспільстві (наближуючи МПА).

Нижче наведено перелік таких виявлених наративів:

Таблиця виявлених наративів, що спрямовані на виробництво ризиків

Категорія практик	Практика	Наратив	К-ть згадок
<i>Мова</i>	Спілкування російською у побуті	Російська мова зникає	34
<i>Традиції та звичаї</i>	Використання національної символіки та національного одягу.	Прапор пошкоджується і це має символічний зміст	5
<i>Політичні практики</i>	Участь у політичних акціях.	Протестні настрої українців постійно збільшуються	89
		Готується третій Майдан	12
	Визнання державних процесів легітимними	Влада не контролює країну	22
<i>Релігія</i>	Відвідування УПЦ	На УПЦ здійснюють гоніння	180
	Відвідування ПЦУ	Влада намагається знищити релігію	9
<i>Економічна культура</i>	Участь у благодійних фандрейзингових кампаніях.	Донати краде влада	67
		Донати крадуть волонтери	66

Підсумовуючи, зазначимо, що в ході емпіричного дослідження, яке полягало у контент-аналізі повідомлень Telegram-каналів за період з лютого 2022 р. по жовтень 2025 р., верифікованих як таких, що брали участь у здійсненні операцій впливу, нам вдалось не тільки підтвердити основну гіпотезу дослідження про використання конструкту української національної ідентичності в межах операцій впливу в аспекті трансляції альтернативних символічних значень національних практик, але й частково підтвердити додаткову гіпотезу про особливе значення української мови та особливу увагу до неї в ході операцій впливу та отримати додаткову, емпірично підтверджену, інформацію про можливість транслявання також і альтернативних практик у комплексі зі спробами ймовірної дегабітулізації та скасування національних та спрямування окремих наративів безпосередньо на виробництво ризиків і індукцію аномічного стану суспільства. Такі висновки не тільки підкреслюють комплексність досліджуваного феномену та підтверджують релевантність авторської концептуалізації та операціоналізації поняття операцій впливу, але й

дозволяють здійснювати подальші теоретичні та емпіричні дослідження в межах цієї проблематики.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі роботи нам вдалось виконати операціоналізацію ключових понять роботи, здійснити вторинний аналіз наявних емпіричних досліджень у темі, а також здійснити авторське розвідувальне емпіричне дослідження з метою опису символічних значень практик, пов'язаних з українською національною ідентичністю, що використовуються в межах операцій впливу та перевірити гіпотезу про використання у них альтернативних символічних значень національних практик.

Тож ми встановили емпіричний зміст підпроцесів конструювання національної ідентичності (габітулізації, типізації, об'єктивації, легітимізації та інституціоналізації), визначили їх індикатори та сформулювали ймовірні символічні значення відповідних практик-індикаторів, що дозволило визначити альтернативні значення в процесі емпіричного дослідження. Також, в ході операціоналізації було з'ясовано, що ключовим у дослідженні операцій впливу є процес передачі інформації, який полягає у кодуванні, передачі та декодуванні повідомлення, оскільки він неможливий без об'єктивно існуючих текстів, що можуть виступати матеріалом дослідження.

За результатом вторинного аналізу тематичних емпіричних досліджень нам вдалось попередньо підтвердити наші теоретичні висновки, а також з'ясувати, що методологічна особливість таких досліджень полягає у використанні аналізу повідомлень у соціальних мережах для виявлення наративів та відстеженні наслідків операцій впливу. З огляду на це та на популярність в Україні соцмережі Telegram, ми обрали основним метод контент-аналізу повідомлень на цій платформі для власного дослідження. Виходячи з ресурсних умов та соціологічного фокусу нашого дослідження, використовуючи звіти медіа та

правоохоронних органів, було обрано Telegram-канали з повідомленнями, верифікованими як такі, що поширювались в межах операцій впливу.

Результатами авторського емпіричного дослідження стало підтвердження гіпотези про використання альтернативних символічних значень практик, пов'язаних з українською національною ідентичністю, у операціях впливу, а відповідно, підтвердження використання української національної ідентичності як конструкту в операціях впливу. Також вдалось встановити, що альтернативні символічні значення потенційно здатні до інспірації зворотних підпроцесів конструювання ідентичності: дегабітулізації, детипізації, деоб'єктивації, делегітимації та деінституціоналізації, а частина наративів операцій впливу, ймовірно здатна скасовувати символічне значення практики як таке, скасовуючи саму практику як частину національної культури чи як частину суб'єктивної соціальної реальності. Окремо нам вдалось виявити потенційні спроби до трансляції альтернативних практик, що відповідають певним підпроцесам конструювання ідентичності та які, ймовірно, спрямовані на зміну як індивідуальної української ідентичності (суб'єктивної соціальної реальності так і на трансформацію ідентичності спільноти та об'єктивної соціальної реальності. Також вдалось частково підтвердити гіпотезу про особливу увагу до української мови, як частини української національної ідентичності у повідомленнях в межах операцій впливу та встановити закономірності, що відповідають концептуалізації феномену операцій впливу через теорію суспільства ризику У. Бека.

Як наслідок, ми вбачаємо перспективним застосування теоретичних та емпіричних напрацювань, викладених у цьому та попередньому розділі, для подальших соціологічних розвідок у цій темі.

ВИСНОВКИ

Отже, у процесі проведення даного дослідження ми зосередились на вивченні феномену операцій впливу (інформаційно-психологічних операцій) та використанню в їх межах української національної ідентичності як соціального конструкту. Мета даної роботи полягала у описі української національної ідентичності як конструкту у сучасних операцій впливу (інформаційно-психологічних операціях) російсько-української війни та була досягнута завдяки поєднанню теоретичних та емпіричних методів дослідження, а саме: міждисциплінарному вивченню наявного теоретичного доробку з теми інформаційно-психологічних операцій, аналізу соціологічних напрацювань у темі ІПО, дослідженню актуальних підходів до соціологічного розуміння ідентичності та національної ідентичності, вторинному аналізу емпіричних досліджень у темі ІПО та первинному аналізу результатів авторського емпіричного дослідження.

В ході опрацювання теоретико-методологічної бази роботи було проаналізовано такі концепції й концепти як інформаційно-психологічні операції, PsyOps, дезінформація, пропаганда, комунікація, соціальна реальність, повсякденність, практики, конструювання соціальної реальності, аномія, імплізія смислів, ризик, максимальна проектна аварія, індивідуальна ідентичність, колективна ідентичність, ідентифікація, репрезентація, «супермаркет ідентичностей», політики ідентичностей, габітус, інтеракції, конструювання ідентичності, нація, національність, спільнота, етнічна, класова, релігійна та територіальна ідентичності, національна мова, культура, національна культура.

Результатом комплексної розробки феномену інформаційно-психологічних операцій, визначення його ключових характеристик та теоретико-методологічних проблем дослідження соціологією став опис власного концепту операції впливу, як спланованого початково та неконтрольованого згодом процесу поширення повідомлень зі спотвореним змістом, що здатен впливати на

соціальну структуру через спонукання індивідів до певних практик та який має на меті розвиток аномії у суспільстві. Концепт став поєднанням ідей Стюарта Голла, Пітера Бергера, Томаса Лукмана, Еміля Дюркгайма, Жана Бодрійяра та Ульріха Бека і в його межах ми пропонуємо цілісну авторську схему операцій впливу як соціологічного феномену та соціологічно-орієнтовану оптику вивчення, що, водночас усуває теоретико-методологічну проблематику всередині соціології та дозволяє розробку узгодженої й обґрунтованої мультидисциплінарної візії досліджуваного явища. Проаналізувавши соціологічний доробок у царині ідентичності та національної ідентичності нам вдалось актуалізувати теоретико-методологічні напрацювання попереднього авторського дослідження, поєднати ідеї Пітера Бергера, Томаса Лукмана, П'єра Бурдьє, Стюарта Голла, Ентоні Сміта, Бенедикта Андерсона та Роджерса Брубейкера та синтезувати конструктивістське і дискурсивне розуміння ідентичності для узгодження концептуальної схеми процесу конструювання національної ідентичності з об'єктом нашого дослідження. У ході операціоналізації основних понять дослідження, було визначено основні підпроцеси конструювання ідентичності, їх індикатори, а також визначено предмет емпіричного аналізу операцій впливу.

Під час вторинного аналізу дослідження А. Онковича «Соцмережа Фейсбук та інформаційно-психологічні операції», звіту «Коли слова стали зброєю»: безпрецедентні ризики для цивільного населення через поширення дезінформації в Україні» Центру з питань захисту цивільного населення в умовах конфлікту та дослідження маніпулятивних Telegram-каналів інтернет-виданням Texty, нам вдалось визначити ключові методологічні особливості дослідження сучасних російських операцій впливу проти України із застосуванням методу контент-аналізу в авторському емпіричному дослідженні. Вивчення звітів правоохоронних органів України дало змогу обрати джерело даних для емпіричного аналізу в умовах обмежених ресурсів та інструментів розвідувального соціологічного дослідження.

В результаті авторського емпіричного дослідження нам вдалось підтвердити основну гіпотезу, що полягала у використанні альтернативних символічних значень практик, пов'язаних з українською національною ідентичністю в ході операцій впливу, як потенційного прояву спонукання індивідів до певних практик.

Так, вдалось зафіксувати наративи, що поширювались в межах операцій впливу та транслиювали альтернативні символічні значення мовних, політичних, релігійних та економічних практик, а також практик пов'язаних з традиціями та звичаями. Найбільша кількість таких наративів стосувалась мовних, політичних практик, а також практик традицій і звичаїв. Вони ж отримали найбільше альтернативних символічних значень. Разом з тим, найбільше згадок відповідних наративів ми зафіксували у повідомленнях, що стосувались політичних, релігійних, економічних та мовних практик. Ми пов'язуємо це, перш за все, з ключовою роллю цих практик як у конструюванні територіальної, класової та етнічної ідентичностей індивіда, так і з вагомим значенням у національній культурі та національній ідентичності, що підтверджувалось попередніми дослідженнями. Також ми вбачаємо доречним пов'язати таку закономірність з актуальністю та популярністю відповідних суспільних дискусій навколо ідентичнісних та світоглядних проблем у зазначених сферах української культури, що може використовуватись агентами операцій впливу водночас як спосіб індукування аномічних процесів, так і як доступний базис для швидкого неконтрольованого поширення інформації, необхідного впродовж здійснення операцій.

Водночас нам вдалось пов'язати окремі альтернативні символічні значення з відповідними підпроцесами конструювання національної ідентичності завдяки попередній їх (підпроцесів) операціоналізації як індикаторів. Таким чином, ми вважаємо емпірично підтвердженою авторську схему процесу конструювання ідентичності. А враховуючи неможливість змін практик поза підпроцесами та поза дискурсивним підходом до розуміння практик і ідентичності ми також вважаємо емпірично підтвердженою релевантність застосування синтезу

дискурсивного та конструктивістського підходів у вивченні ідентичності, зокрема у контексті операцій впливу.

Додатково нам вдалось встановити, що в межах операцій впливу також транслиювались альтернативні практики, ймовірно, у якості спроб закріплення їх у повсякденності індивідів з метою реконструювання суб'єктивних та об'єктивних соціальних реальностей (індивідуальної та колективної національної ідентичності) індивіда. Так, ми зафіксували поширення символічних значень альтернативних мовних, релігійних практик. Найбільше ж альтернативних практик пропонувалось у категорії пов'язаних з традиціями та звичаями. Для пояснення такої закономірності ми висуваємо гіпотезу про складність нав'язування альтернативних символічних значень, пов'язаних з практиками традицій та звичаїв, в результаті чого виникає необхідність габітулізації, типізації та об'єктивації відповідних альтернативних практик з метою впливу та реконструювання національної ідентичності. Перевірка такої гіпотези є перспективним напрямком досліджень операцій впливу у контексті української національної ідентичності, потенційні результати яких здатні отримати практичне застосування у сферах державної політики реінтеграції тимчасово окупованих територій, стратегії трансляції відповідної політики національної ідентичності державою та зміцненні національної стійкості України.

Факт наявності повідомлень, що спонукає індивідів до габітулізації альтернативних практик та повідомлень, що транслиують альтернативні значення, спрямовані на скасування практик як таких, ми також інтерпретуємо як підтвердження наших теоретичних напрацювань у частині механізму передачі символічного значення практик через комунікативну схему С. Голла, що полягає у кодуванні-декодуванні змістів в межах структур знання, що передуює процесам конструювання ідентичності, та яка є основним механізмом реконструювання суб'єктивної соціальної реальності засобами операцій впливу.

Окремі з зафіксованих альтернативних символічних значень отримали інтерпретацію з огляду на концепцію суспільства ризику У. Бека, та були

визначені такими, що спрямовані безпосередньо на продукування ризиків для провокування максимальної проєктної аварії, що не тільки підтверджує релевантність застосування цієї концепції для аналізу операцій впливу, але й емпірично підтверджує наш теоретичний концепт операцій впливу у частині мети їх здійснення, а саме розвитку аномічного стану суспільства.

Нам не вдалось зафіксувати транслявання альтернативних символічних значень та альтернативних практик, спрямованих на типізовані економічні та релігійні практики, а саме на трактування участі у благодійності як приналежності до національної спільноти та на сприйняття релігійних свят як національних. Такі результати ми пов'язуємо перш за все зі слабким зв'язком цих практик з процесом конструювання національної ідентичності в українському національному контексті, виявленому в ході попередніх досліджень. Також ми припускаємо, що подібний результат міг бути отриманий внаслідок обмеженої вибірки емпіричних даних, пов'язаних з використанням лише однієї мережі Telegram-каналів. З огляду на це, нами вбачається необхідним проведення додаткових емпіричних розвідок з залученням диференційованих джерел, методів тріангуляції даних та форензивних методик для їх верифікації з метою виявлення додаткових альтернативних символічних значень та альтернативних практик, що транслюються в межах російських операцій впливу проти України.

Таким чином ми не тільки підтвердили валідність сформульованих попередніх теоретичних висновків та перевірили емпірично авторський концепт операцій впливу, що пропонується як альтернативний концепції інформаційно-психологічних операцій для соціологічних та міждисциплінарних досліджень, але й описали використання української національної ідентичності як конструкту в сучасних операціях впливу у частині викривлення символічних значень пов'язаних з нею практик, ймовірно, з метою реконструювання національної ідентичності українців та розвитку аномічного стану українського суспільства.

Такий результат дозволяє вже наразі здійснювати кількісні та якісні емпіричні дослідження операцій впливу, вивчаючи їх крізь соціологічну оптику та описуючи феномен у категоріях соціологічної науки. Емпірична перевірка

авторського концепту операцій впливу дозволяє вже наразі застосувати його для доповнення міждисциплінарних досліджень у зазначеній проблематиці, напрацьовуючи системний опис феномену. Також отримані результати здатні отримати прикладне застосування в аналізі державної інформаційної політики як інструменту протидії операціям впливу, напрацьованні тез для громадської та експертної дискусії довкола державної стратегії протидії російським операціям впливу і, як наслідок, зміцнити національну безпеку України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Здатність українців вирізняти меседжі роспропаганди: результати дослідження громадської думки. VoxUkraine. URL: <https://voxukraine.org/zdatnist-ukrayintsiv-vyriznyaty-mesedzhi-rospropagandy-rezultaty-doslidzhennya-gromadskoyi-dumky> (дата звернення: 24.11.2025).
2. Шакурова О. В. Впровадження нових знань про етнокультурне коріння українського народу в систему національно-патріотичного виховання громадян України в умовах російсько-української війни. *Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25 травня 2023 р.) / за заг. ред. М. М. Стадника. Київ : НДІУ, 2023. С. 358–362.
3. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни : монографія / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 672 с.
4. Information warfare. День. URL: <https://day.kyiv.ua/en/article/culture/information-warfare-1709> (дата звернення: 02.09.2025).
5. Almonte J. Psych-Ops: 21st-Century Warfare Through the Use of Misinformation and Disinformation on Social Media. *Journal of High Technology Law*. URL: <https://sites.suffolk.edu/jhtl/2022/04/04/psych-ops-21st-century-warfare-through-the-use-of-misinformation-and-disinformation-on-social-media> (дата звернення: 08.10.2025).
6. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна : погляд соціолога: монографія. Харків : ФОП Павленко О. Г., 2015. 268 с.
7. Stanciu M. N., Căzănaru G. Psychological Operations during the Russian War of Aggression in Ukraine. *Land Forces Academy Review*. 2024. Vol. 29, No. 3 (115). P. 351–357.

8. Юдін О. К., Матвійчук-Юдіна О. В., Супрун О. М. Інформаційно-психологічна війна та технології соціального інжинірингу. *Наукоємні технології*. 2021. Випуск 2 (50). С. 130–139.
9. Горбулін В. П., Додонов О. Г., Ланде Д. В. Інформаційні операції та безпека суспільства : загрози, протидія, моделювання: монографія. Київ : Інтертехнологія, 2009. 164 с.
10. Мельник Т. О. ПСГО як сучасна форма інформаційної війни в Україні : кваліфікаційна робота магістра : 061 «Журналістика» / Державний університет «Київський авіаційний інститут». Київ, 2024. 102 с.
11. Toffler A., Toffler H. Powershift : Knowledge, Wealth, and Violence at the Edge of the 21st Century. New York: Bantam, 1990. 553 p.
12. Денисовець І. В. Інформаційні операції у структурі соціально-політичних комунікацій: сутність та засоби реалізації. *Інформація і соціум* : матеріали ІХ міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 7 червня 2024 р.). Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. С. 12–14.
13. Методологічний підхід до підготовки і проведення інформаційної (психологічної) операції у соціальних мережах / Г. В. Певцов та ін. *Системи обробки інформації*. 2022. Випуск № 2 (169). С. 58–65. DOI: 10.30748/soi.2022.169.07.
14. Propaganda. Oxford English Dictionary. URL: https://www.oed.com/dictionary/propaganda_n (дата звернення: 16.09.2025).
15. Tarde G. The Laws of Imitation / transl. by E. Clews. New York : Henry Holt & Co, 1903. 404 p.
16. Lasswell H. D. Propaganda Technique in the World War. New York : Peter Smith, 1938. 233 p.
17. Самчинська О. Дезінформація: поняття та сутність. *Адміністративне право і процес*. 2022. Випуск 3 (38). С. 32–45. DOI: 10.17721/2227-796X.2022.3.03.
18. Гривнак Б. Л., Лопушинський І. П., Сапіжак І. С. Дезінформація як загроза національній безпеці України в умовах неоголошеної російсько-української війни. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти*.

Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування». 2024. Випуск 1 (2). С. 53–63. DOI: 10.32782/2786-5681-2024-1.07.

19. Hall S. Encoding/decoding. Culture, Media, Language : Working Papers in Cultural Studies, 1972-79 / ed. by S. Hall et al. London : Hutchinson, 1980. 311 p. P. 128–138.

20. Мегель А., Яремчук М. Ворожі ІПСО. Як визначити та протистояти? Київ, 2022. 98 с. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2023/04/IPSO-Textbook.pdf> (дата звернення: 08.10.2025).

21. Berger P. L., Luckmann T. The Social Construction of Reality : A Treatise in the Sociology of Knowledge. Garden City, NY : Anchor Books, 1966. 240 p.

22. Лавришин Ю. Аналітик «Детектора медіа» Єгор Брайлян: «Ми всі хочемо перемоги, але вона не здобувається рефренами про те, як втомилось суспільство». Детектор медіа. URL: <https://detector.media/community/article/220336/2023-12-08-analityk-detektora-media-yehor-braylyan-my-vsi-khochemo-peremogy-ale-vona-ne-zdobuvayetsya-refrenamy-pro-te-yak-vtomylos-suspilstvo/> (дата звернення: 25.11.2025).

23. Durkheim E. Suicide : A Study in Sociology / transl. by J. A. Spaulding, G. Simpson. Glencoe, IL : The Free Press, 1951. 405 p.

24. Бодрійяр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. В. Ховхуна. Київ : Основи, 2004. 230 с.

25. Beck U. World at Risk. Cambridge : Polity Press, 2009. 269 p.

26. Калуга В. Ф. Ідентичність та самоідентичність як соціокультурні феномени суспільного буття людини: гендерні та екзистенціальні виміри : дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.03 / НАПН України, Ін-т вищ. освіти. Київ, 2016. 394 с.

27. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.

28. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / В. Л. Арбеніна та ін. / за ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 520 с.

29. Орешета Ю. В. Теоретичні підходи до понять «ідентифікація» та «ідентичність» у соціології : їх сутність та коротка характеристика. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2014. Випуск 1 (4). С. 94–100.
30. Козловець М. А. Глобалізований світ як супермаркет нестабільних ідентичностей. *Проблеми культурної ідентичності: глобальний та локальний виміри* : матеріали міжнародної наукової конференції (22–23 трав. 2009 р.). Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. С. 191–202.
31. Costa-i-Font J., Cowell F. Social identity and redistributive preferences: a survey. *Journal of Economic Surveys*. 2015. Vol. 29, No. 2. P. 357–374.
32. Арбеніна В. Л. Етносоціологія : навч. посіб. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. 309 с.
33. Mathews G. Selves in the Cultural Supermarket : Towards a Phenomenological Theory of Cultural Identity. Hong Kong : Department of Anthropology, The Chinese University of Hong Kong, 1998. 40 p.
34. Crossley N. The Phenomenological Habitus and Its Construction. *Theory and Society*. 2001. Vol. 30, No. 1. P. 81–120. URL: <http://www.jstor.org/stable/658063>. (дата звернення 25.11.2025).
35. Edgerton J. D., Roberts L. W. Cultural capital or habitus? Bourdieu and beyond in the explanation of enduring educational inequality. *Theory and Research in Education*. 2014. Vol. 12, No. 2. P. 193–220. DOI: 10.1177/1477878514530231.
36. Silva E. M., Ferreira E. B. Gender Habitus : tensioning the concept of habitus in Bourdieu. *Pro-Posições*. 2023. Vol. 34. Art. e20200045. DOI: 10.1590/1980-6248-2020-0045EN.
37. Representation: Cultural Representations and Signifying Practices / ed. by S. Hall. London : Sage Publications, 1997. 400 p.
38. Mills S. Discourse. London: Routledge, 2004. 177 p.
39. Фуко М. Археологія знання / пер. з фр. В. Шовкуна. Київ : Основи, 2003. 326 с.

40. Музика Б. В. Особливості сучасного конструювання національної ідентичності у просторі соціальних мереж : кваліфікаційна робота бакалавра : 054 «Соціологія» / Харківський національний ун-т імені В. Н. Каразіна. Харків, 2024. 77 с.
41. Сміт Е. Д. Націоналізм : теорія, ідеологія, історія / пер. з англ. Р. Феценка, Т. Цимбал. Київ : К.І.С., 2004. 170 с.
42. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Таращука. Київ : Основи, 1994. 224 с.
43. Brubaker R. Ethnicity without groups. *European Journal of Sociology*. 2002. Vol. 43, No. 2. P. 163–189.
44. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / пер. з англ. В. Морозова. Київ : Критика, 2001. 272 с.
45. Дячук В. Діалект як простір репрезентації культури мікросоціуму. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. 2024. Вип. 210. С. 116–124. DOI: 10.32782/2522-4077-2024-210-17.
46. #ЦПД_розвінчує. Telegram-канал «Центр протидії дезінформації». URL: <https://t.me/CenterCounteringDisinformation/4963> (дата звернення: 12.10.2025).
47. Томик Пушкіна, ікона і георгіївська стрічка. Яку «Україну» прагне «повернути» Кремль. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. URL: <https://spravdi.gov.ua/tomyk-pushkina-ikona-i-georgiyivska-strichka-yaku-ukrayinu-pragne-povernuty-kreml> (дата звернення: 23.10.2025).
48. Філософський енциклопедичний словник / голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
49. Проблеми соціальної згуртованості в Україні : результати всеукраїнського соціологічного дослідження (липень 2025 р.). Київ : Соціологічна група «Рейтинг», 2025. 42 с.
50. Бунякін Б. Д. Порівняльний аналіз інформаційно-психологічних операцій РФ у період гібридної війни проти України (2014–2022) та повномасштабного вторгнення (2022–2024): кваліфікаційна робота бакалавра :

052 «Політологія» / Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2025. 71 с.

51. Операція «Деморалізація». Як проросійські Telegram-канали сіють зневіру серед українців. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. URL: <https://spravdi.gov.ua/operacziya-demoralizacziya-yak-prorosijski-telegram-kanaly-siyut-zneviru-sered-ukrayincziv> (дата звернення: 06.11.2025).

52. Росія готує на весну кульмінацію інформаційної операції з дестабілізації України вартістю 1,5 млрд доларів – розвідники. Суспільне Новини. URL: <https://suspilne.media/693896-rosia-gotue-na-vesnu-kulminaciu-informacijnoi-operacii-z-destabilizacii-ukraini-vartistu-15-mlrd-dolariv-rozvidniki> (дата звернення: 06.11.2025).

53. Онкович А. Д. Соцмережа Фейсбук та інформаційно-психологічні операції. *Український інформаційний простір*. 2021. Випуск 7. С. 206–220. DOI: 10.31866/2616-7948.7.2021.233908.

54. «Коли слова стають зброєю» : безпрецедентні ризики для цивільного населення через поширення дезінформації в Україні. Київ : Центр з питань захисту цивільного населення в умовах конфлікту (CIVIC), 2023. 62 с.

55. Українці довіряють телеграму і ютубу більше, ніж традиційним медіа : результати соціологічного дослідження (вересень 2025 р.). Київ : Соціологічна група «Рейтинг», 2025. 13 с.

56. «Чмут краде гроші, Притула де супутник, піар на війні» : хто руйнує репутацію фондів. Molfar Intelligence Institute. URL: <https://www.molfar.institute/chmut-krade-groshi-pritula-de-suputnik-piar-na-vijni-hto-rujnuye-reputacziyu-fondiv> (дата звернення: 06.11.2025).

57. Карусель емоцій. Рівень маніпулятивності мови українських телеграм-каналів. Texty. URL: <https://texty.org.ua/projects/113607/karusel-emocij-riven-manipulyatyvnosti-movy-ukrayinskyh-telehram-kanaliv/> (дата звернення: 27.10.2025).

58. Увага! Російські колаборанти у Telegram. Центр протидії дезінформації. Facebook. URL:

<https://www.facebook.com/protydiyadezinformatsiyi.cpd/posts/129422999606774>

(дата звернення: 27.10.2025).

59. СБУ викрила агентурну мережу спецслужб РФ, яка дестабілізувала ситуацію в Україні через Telegram-канали. Служба безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-ahenturnu-merezhu-spetssluzhb-rf-yaka-destabilizovala-sytuatsiiu-v-ukraini-cherez-telegramkanaly> (дата звернення: 27.10.2025).

60. Російська імперська державність: сучасні міжнародні виміри: аналітичний альманах. Ч. 1 / за заг. ред. А. І. Кудряченка. Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2023. 332 с.

61. (Ро)з'єднані: поляризація в українському суспільстві : результати дослідження / Громадянська мережа ОПОРА, Київська школа економіки. Київ, 2024. 52 с.

ДОДАТКИ

Додаток А. Альтернативні символічні значення національних практик, виявлені в результаті авторського емпіричного дослідження

Таблиця А.1

**Таблиця виявлених альтернативних символічних значень національних
практик, що використовуються в операціях впливу**

Категорія практик	Практика, пов'язана з національною ідентичністю	Наратив	Альтернативний символічний зміст практики	Пов'язаний підпроцес конструювання національної ідентичності
Мова	Спілкування українською у побуті.	Українська мова – сільська	Спілкування українською характерне для низьких соціально-економічних класів	Альтернативна типізація
		Українізація – примусова	Спілкування українською не є природньою для українця	Дегабітулізація
		Українська мова викликає конфлікти	Спілкування українською роз'єднує націю та є джерелом конфліктів	Альтернативна типізація
		Мова не важлива	Мова не є частиною ідентичності	Скасування символічного значення
	Створення та/чи споживання україномовного контенту як виду культурного продукту.	Український культурний продукт – штучний	Споживання українського культурного продукту не є частиною ідентичності	Детипізація
		Влада знищує український культурний продукт	Споживання українського культурного продукту не підтримується владою	Деінституціоналізація
	Дотримання законів про використання державної мови.	В Україні однаково важливим є українська та інші мови (угорська, польська)	Закон про захист української мови дискримінує інших громадян	Делегітимація
Російська мова важлива на державному рівні				
Традиції та звичаї	Привітання з національними святами.	Святкувати свята небезпечно через мобілізацію	Свята не можна святкувати	Дегабітулізація
		Сучасні свята є штучними	Національні свята не є частиною ідентичності	

		День Незалежності є штучним	Свято не є частиною національної ідентичності	Скасування символічного значення
	Сприйняття святкування чи привітання з національним святом, як ознаки приналежності до нації.	День Незалежності не є святковим	Привітання недоречно в поточних умовах	Детипізація
		День Конституції – лицемірне свято, оскільки Конституції порушують	Привітання недоречно в поточних умовах	
	Вивчення історії та традицій України	Українські традиції та історія – штучні	Практика не є частиною національної ідентичності	Скасування символічного значення
		Українцям притаманні різні традиції	Традиції притаманні українській ідентичності притаманні не усім українцям	Детипізація
		Традиції та звичаї не стосуються війни	Традиції та звичаї не є частиною громадянської ідентичності	Альтернативна типізація
		Влада просуває мультикультуралізм	Уряд знищує українську культуру	Делегітимація
	Використання національної символіки та національного одягу.	Українцям не принципово «під яким прапором» бути	Національні символи не є національними для більшості	Детипізація
		Український прапор використовується для інформаційних акцій та піару	Справжній українець не має використовувати національні символи	Деоб'єктивація
		Український прапор використовують псевдонатріоти		
		Прапор це символ смерті	Прапор є негативним символом України	Альтернативна типізація
		Гімн насаджується українцям штучно	Національні символи не є національними для більшості	Скасування символічного значення
Політична культура	Зацікавленість у політичних подіях.	Українці – раби; У країні – диктатура	Практики не мають сенсу, адже влада вирішує все за народ	Скасування символічного значення
	Інтерпретація участі у політичному житті громади та України, як участі у політичному житті нації.			
	Висловлювання політичної позиції.			

	Участь у політичних процесах (голосування, петиції).	Петиції не працюють	Участь у політичних процесах неможлива	Скасування символічного значення	
		Петиції часто суперечливі	Практика притаманна маргіналізованій частині населення	Альтернативна типізація	
	Участь у політичних акціях.	Протести – штучні	Протести не є волевиявленням та проявом національної ідентичності	Детипізація	
		Протести не працюють	Участь у протестах не має сенсу	Скасування символічного значення	
		Українці протестують проти мобілізації	Протести можливі лише в окремих випадках і не є частиною політичної культури українців	Дегабітулізація та детипізація	
		Українці протестують проти відключень світла			
	Участь у політичних партіях, ГО.	Влада не є легітимною	Державні процеси не є легітимними як такі	Скасування символічного значення	
	Визнання державних процесів легітимними.	Влада не контролює країну	Уряд і органи влади не здатні контролювати державу	Деінституціоналізація	
		Влада боїться народу	Уряд і органи влади не мають авторитету	Делегітимація	
		Військові виступають проти влади	Не всі українці легітимують уряд	Дегабітулізація	
	Релігія	Святкування релігійних свят.	Різдво 25 числа не є справжнім	Різдво 25 числа не є святковим днем	Скасування символічного значення
			Більшість не хоче переносу Різдва	Українці, що святкують 25 числа у меншості	Дегабітулізація
Уряд та церква прийняли хибне рішення, що протилежне думці українців		Делегітимація			
Сприймання релігійних свят як національних.		-	-	-	
Відвідування ПЦУ		ПЦУ ніхто не відвідує	Українці не відвідують ПЦУ	Дегабітулізація	
	ПЦУ є штучно створеною	ПЦУ не є справжньою церквою	Скасування символічного значення		
Економічна культура	Участь у благодійних фандрейзингових кампаніях.	Донати крадуть волонтери	Донатити – небезпечно	Дегабітулізація	
		Донати краде влада			
		Українці менше донатять	Донатить меншість українців		

Інтерпретація участі у благодійності як належності до нації.	-	-	-
Організація благодійних зборів.	Донати вимагають	Збір коштів є неетичним або здійснюється неетичними способами	Деоб'єктивація
Реєстрація як волонтера.	Волонтерство використовують для нелегальних справ	Реєстрація волонтера пов'язана з нелегальними та корисними цілями	Делегітимація
Участь у БФ, БО.	Волонтери є політичними силами	Волонтери не є благодійниками, а лише представниками політичних сил	Скасування символічного значення

Додаток Б. Альтернативні практики, пов'язані з українською національною ідентичністю, виявлені в результаті авторського емпіричного дослідження

Таблиця Б.1

Таблиця виявлених символічних значень альтернативних практик, що використовуються в операціях впливу

Категорія практик	Практика, пов'язана з національною ідентичністю	Наратив	Символічний зміст практики	Пов'язаний підпроцес конструювання національної ідентичності
Мова	Спілкування російською у побуті	Російська мова популярна на побутовому рівні	Використання російської притаманне українцям	Габітулізація
		Російська мова зникає	Використання російської є проявом позиції	Типізація
		Російська мова об'єднує Україну та Росію	Російська мова відображає прагнення миру та збереження зв'язків	
	Споживання російського культурного продукту	Російське мистецтво у тренді	Споживання російського мистецтва нормалізоване	Габітулізація
		Російське мистецтво спільне з українським	Споживання російського культурного продукту ідентичне споживанню українського	Типізація
		Російське мистецтво забороняють	Відтворення та поширення російського мистецтва є способом його зберегти та проявом позиції	Об'єктивація

Традиції та звичаї	Привітання з 9 травня	9 травня популярне свято	9 травня святкують багато українців	Габітулізація
	Святкування 9 травня як частина ідентичності	9 травня є частиною спільної історії та українським надбанням	Святкування 9 травня є проявом ідентичності	Типізація
	Святкування Нового року	Новий рік популярне свято	Новий рік святкують багато українців	Габітулізація
	Вивчення російських традицій та історії	Російські традиції та історія є спільними для України	Багато українців дотримуються російських традицій та пам'ятають російську історію	Габітулізація
		Російські традиції та історію знищують	Пам'ять про російську історію є проявом позиції	Типізація
		Притримування російських традицій є способом їх зберегти	Об'єктивація	
Політична культура	-	-	-	-
Релігія	Відвідування церкви УПЦ	УПЦ є народною церквою	Відвідування УПЦ є популярним серед українців	Габітулізація
		Відвідування УПЦ забезпечить мир	Відвідування УПЦ є прагненням до єдності і миру	Типізація
		На УПЦ здійснюють гоніння	Відвідування УПЦ є проявом релігійних уподобань та вірності переконанням	Об'єктивація
Економічна культура	-	-	-	-

АНОТАЦІЯ

Робота присвячена опису української національної ідентичності як конструкту в інформаційно-психологічних операціях. Актуальність дослідження зумовлена постійним деструктивним інформаційним впливом РФ на Україну, а також виходить з відсутності узгодженого соціологічного пояснення феномену інформаційно-психологічних операцій (ІПО) та невизначеності сутності застосування української національної ідентичності у них. Об'єктом дослідження є інформаційно-психологічні операції, а предметом – конструкт української національної ідентичності як елемент ІПО. Метою дослідження є опис української національної ідентичності як конструкту у сучасних ІПО російсько-української війни. Наукова новизна роботи полягає у концептуалізації явища ІПО, дослідженні ролі української національної ідентичності як конструкту у них та проведенні емпіричної апробації теоретичних висновків.

Завданнями роботи були: міждисциплінарний огляд наукових розробок в галузі ІПО, концептуалізація та операціоналізація феномену ІПО; аналіз соціологічних розробок на тему національної ідентичності і процесу її конструювання, та подальша операціоналізація феноменів; вторинний аналіз емпіричних досліджень ІПО; проведення авторського емпіричного дослідження; опис української національної ідентичності як конструкту у сучасних інформаційно-психологічних операціях РФ проти України.

За результатами роботи вдалося прийти до висновку про валідність теоретичних висновків та описати процес використання української національної ідентичності як конструкту в сучасних операціях впливу у частині викривлення символічних значень пов'язаних з нею практик.

Ключові слова: конструювання ідентичності, національна ідентичність, інформаційно-психологічні операції, операції впливу, контент-аналіз.

ABSTRACT

The present paper focuses on describing Ukrainian national identity as a construct in psychological operations. The study's pertinence is determined upon the ongoing Russian disruptive informational influence on Ukraine, as well as the absence of a consistent sociological explanation of the phenomenon of psychological operations (PsyOps) and indeterminacy of the Ukrainian national identity use in them. The study object is psychological operations, and the subject is the construct of Ukrainian national identity as an PsyOps element. The study aims to describe Ukrainian national identity as a construct in modern PsyOps in the Russian-Ukrainian war. The research innovation lies in the conceptualizing the PsyOps phenomenon, exploring the role of Ukrainian national identity as a construct in PsyOps, and empirically testing theoretical conclusions.

The research objectives were: conduct an interdisciplinary review of scientific developments in the domain of PsyOps; develop a conceptualization and operationalization of the PsyOps phenomenon; conduct an analysis of sociological studies on national identity and the process of its construction; conceptualization and operationalization of the national identity construction phenomenon; secondarily analysis of empirical studies in the domain of PsyOps; conduct the author's empirical research; describe Ukrainian national identity as a construct in the ongoing Russian psychological operations against Ukraine.

Based on findings, we substantiated validity of our theoretical conclusions and described the usage of Ukrainian national identity as a construct in current influence operations in terms of distorting the symbolic meanings of related practices.

Keywords: national identity, identity construction process, psychological operations, influence operations, content analysis.